

CBM
R

7626
1982
124

Bestemming

TIJDSCRIFTENBUREAU
BIBLIOTHEEK
KATHOLIEKE
HOGESCHOOL
TILBURG

Nr.

faculteit der economische wetenschappen

RESEARCH MEMORANDUM

TILBURG UNIVERSITY
DEPARTMENT OF ECONOMICS

Postbus 90153 - 5000 LE Tilburg
Netherlands

INTERNATIONAAL TOERISME; EEN GIDS IN DE AL-
GEMENE BASISLITERATUUR EN HET BRONNENMATE-
RIAAL

door

H.L. Theuns

A.M.L. Passier-Grootjans

december 1982

INHOUD

Lijst van afkortingen	III
Voorwoord	IV
Inleiding	V

1) Algemene inleidingen, handboeken en naslagwerken

1.1 Toerisme algemeen	
1.1.1 Multidisciplinair	1
1.1.2 Economisch	3
1.1.3 Sociologisch	5
1.1.4 Psychologisch	8
1.1.5 Geografisch	8
1.1.6 Ecologisch	11
1.2 Accommodatie	11
1.3 Transport	
1.3.1 Transport algemeen	12
1.3.2 Luchttransport	13

2) Bibliografieën

2.1 Toerisme algemeen	15
2.2 Accommodatie	17
2.3 Transport	17
2.4 Speciale onderwerpen	18

3) Wetenschappelijke tijdschriften

3.1 Toerisme algemeen	20
3.2 Accommodatie	20
3.3 Transport	21

4) Conceptuele, semantische en metingsproblematiek

4.1 Definities, termen en begrippen	22
4.2 Metingsproblematiek	23

<u>5) Statistisch bronnenmateriaal</u>	
5.1 Toerisme algemeen	25
5.2 Accommodatie	25
5.3 Transport	26
<u>6) Bronnenmateriaal m.b.t. organisaties</u>	27
Annotaties	29
Auteursregister	95

Lijst van afkortingen

AIEST	- Association Internationale des Experts Scientifiques du Tourisme
ASTA	- American Society of Travel Agents
CAB	- Commonwealth Agricultural Bureaux
CET	- Centre d'Etudes du Tourisme, thans CHET
CHET	- Centre des Hautes Etudes Touristiques, voorheen CET
DWIF	- Deutsches Wirtschaftswissenschaftliches Institut für Fremdenverkehr an der Universität München
ECMT	- European Conference of Ministers of Transport
ILO	- International Labour Office
IUOTO	- International Union of Official Travel Organizations, thans WTO
KHT	- Katholieke Hogeschool Tilburg
NRIT	- Nederlands Research Instituut voor Toerisme en Recreatie
NWIT	- Nederlands Wetenschappelijk Instituut voor Toerisme en Recreatie
OECD	- Organisation for Economic Cooperation and Development
RdT	- Revue de Tourisme/The Tourist Review/ Zeitschrift für Fremdenverkehr
TTRA	- Travel and Tourism Research Association, voorheen The Travel Research Association
WTO	- World Tourism Organization, voorheen IUOTO

VOORWOORD

Deze publicatie maakt deel uit van een onderzoeksproject met betrekking tot toerisme in ontwikkelingslanden. De algemene doelstelling voor dit project is het onderzoeken van de voorwaarden voor en de omvang, aard en effecten van toeristische ontwikkeling in ontwikkelingslanden. De eerste fase van het project is bibliografisch van aard, en de onderhavige publicatie vormt daarvan een eerste deelresultaat. Gepland zijn nog bibliografische publicaties over:

- de algemene voorwaarden voor en de systematiek van toeristische ontwikkeling, en
- internationaal toerisme als ontwikkelingsfactor.

Voor de eerste fase van het project werd door de Faculteit der Economische Wetenschappen via een part-time aanstelling voor de tweede ondergetekende een inbreng vanuit sociologische hoek mogelijk gemaakt. In de onderhavige publicatie vindt deze inbreng zijn weerslag vooral in de selectie en annotatie van sociologische en (sociaal)psychologische literatuur.

H.L. Theuns

A.M.L. Passier-Grootjans

INLEIDING

Het toerisme naar ontwikkelingslanden kan worden gezien als een speciale categorie binnen het mondiale verschijnsel toerisme. Zoals bestudering van de specifieke problematiek van grondstoffen en multinationals in ontwikkelingslanden slechts zinvol kan plaatsvinden tegen de achtergrond van de mondiale problematiek met betrekking tot grondstoffen en multinationals, zo vooronderstelt een zinvolle bestudering van de vraagstukken rond toeristische ontwikkeling in Derde Wereldlanden een inzicht in de complexe problematiek van het internationale toerisme (en tot op zekere hoogte ook het binnenlandse toerisme) in het algemeen.

De voorliggende gids in de algemene basisliteratuur en het bronnenmateriaal heeft tot doel bij het verwerven van zulk inzicht behulpzaam te zijn.

Gegeven de strekking van het onderzoeksproject waarbinnen de publicatie tot stand kwam, is deze gids noodzakelijkerwijs selectief. Door de selectiviteit heeft de literatuurvermelding in meerdere of mindere mate het karakter van een aanbeveling.

De gegeven titels werden na een ruime inventarisatie in een moeilijk proces van afweging geselecteerd op grond van hun bruikbaarheid in het kader van de algemene projectdoelstelling. Als criteria werden daarbij gehanteerd de verschijningsdatum, het niveau van de publicatie en de relevantie van de behandelde onderwerpen met het oog op de projectdoelstelling. Behoudens een enkele uitzondering is geen literatuur opgenomen van oudere datum dan het midden van de 60-er jaren. Zo werd bijvoorbeeld het in zijn tijd baanbrekende werk van de Zwitserse hoogleraren Walter Hunziker

en Kurt Krapf "Grundriss der Allgemeinen Fremdenverkehrslehre" (Zürich, 1942) niet opgenomen omdat het van te oude datum is en de erin vervatte inzichten inmiddels in publicaties van recenter datum werden geïncorporeerd. Het criterium van relevantie heeft er bijvoorbeeld toe geleid dat bij het transport relatief veel aandacht werd gegeven aan het luchttransport.

De onderhavige publicatie is te kenschetsen als een zogenaamde primaire bibliografie, d.w.z. dat de opgenomen titels daadwerkelijk door de samenstellers zijn gezien. Het volgen van deze procedure vloeit voort uit de keuze voor selectie van een beperkt aantal titels op grond van hun bruikbaarheid in het kader van de algemene projectdoelstelling en heeft als positief nevenresultaat dat zogenaamde "ghost"-titels werden uitgesloten.

Bij de samenstelling van het ordeningssysteem, als weergegeven in de inhoudsopgave, werden twee ingangen gehanteerd, een ingang naar discipline en een ingang naar aanbodcomponenten. De indeling naar discipline verschaft een indicatie van de in de betreffende literatuur gehanteerde disciplinaire ingang(en). Er wordt niet gepretendeerd daarmee een scherpe afbakening van literatuur naar afzonderlijke wetenschapsgebieden te verschaffen, nog afgezien van de vraag of binnen de maatschappijwetenschappen überhaupt scherpe scheidslijnen zijn aan te geven. Het is derhalve aan te bevelen bij het zoeken naar literatuur de rubricering naar disciplines niet als een rigide systeem op te vatten maar deze soepel te hanteren.

De rubriek "geografisch" omvat mede de vestigingsplaatsleer en de planologie/landinrichting.

De omschrijving van de hoofdrubriek "Algemene inleidingen, handboeken en naslagwerken" dient ruim te worden geïnterpreteerd. Naast werkelijke inleidingen, handboeken en naslagwerken is ook een aantal monografieën opgenomen die, hoewel zij een breed terrein bestrijken, niet als inleiding, handboek of naslagwerk werden geconcipieerd. Daarnaast werd ook een aantal verzamelwerken en breed opgezette artikelen vermeld.

Teneinde een indruk te verschaffen van de inhoud van algemene inleidingen, handboeken en naslagwerken, die gegeven hun aard niet eenvoudig nader classificeerbaar zijn, werden de betreffende titels, voorzover de beschikbare tijd dat toeliet, van een annotatie voorzien. Deze annotaties zijn separaat opgenomen teneinde het titel-overzicht niet te doorbreken. De geannoteerde titels zijn kenbaar aan het bij het volgnummer geplaatste sterretje (*).

De vervaardigde annotaties zijn primair verwijzend van aard. Waar een beoordeling werd opgenomen werd deze doorgaans beperkt tot opmerkingen omtrent de praktische bruikbaarheid en ondergebracht in een kanttekening.

Binnen de onderscheiden rubrieken zijn de titels alfabetisch op auteursnaam geordend. "Editors" zijn daarbij aan auteurs gelijkgesteld, omdat hun namen veelal in gelijke mate tot het geheugen doordringen als auteursnamen. Dezelfde argumentatie geldt ten aanzien van organisaties, zoals bijvoorbeeld de OECD of de WTO, die weliswaar niet expliciet als editor optreden, maar desondanks publicaties zonder vermelding van auteur(s) cq editor(s) op de markt brengen.

Ten aanzien van de rangschikking van dergelijke zogenaamde "Körperschaftsschriften" is daarom eenzelfde lijn gevolgd. De enkele publicatie die na toepassing van deze procedure nog als anoniem overschoot is gemakshalve op het eerste hoofdwoord van de titel in de alfabetische ordening ingevoegd.

1. Algemene inleidingen, handboeken en naslagwerken

1.1 Toerisme algemeen

1.1.1 Multidisciplinair

- 1) Akademie für Raumforschung und Landesplanung (Hrsg.)
Wissenschaftliche Aspekte des Fremdenverkehrs
Hannover: Gebrüder Jänecke Verlag, 1969, VII + 122 p.
(Forschungsberichte des Ausschusses "Raum und Fremdenverkehr" der Akademie für Raumforschung und Landesplanung, Band 53)
- 2) Boyer, Marc
Le tourisme
Paris: Editions du Seuil, 1972, 261 p.
(Peuple et Culture No. 1)
- 3) Ender, Walter A. (Hrsg.)
Beiträge zur Fremdenverkehrsforschung; Festschrift zur Vollendung des 65. Lebensjahres von o. Prof. Dkfm. Dr. Paul Bernecker
Wien: Institut für Fremdenverkehrsforschung, Hochschule für Welthandel, 1973, 238 p.
- 4) Hunziker, Walter
Le système de la doctrine touristique/The System of Tourism Doctrine/Das System der Fremdenverkehrslehre
Berne: Editions Gurten, 1973, 15 p.
- 5) Hunziker, Walter
Le tourisme: caractéristiques principales
Berne: Editions Gurten, 1973, 21 p.
- 6) Jafari, Jafar
Components and Nature of Tourism; The Tourism Market Basket of Goods and Services
in Annals of Tourism Research, 1 (3), January 1974, 73-89
ook in Tej Vir Singh; Jagdish Kaur; D.P. Singh (Eds.): Studies in Tourism, Wildlife Parks, Conservation. New Delhi: Metropolitan Book Company, 1982, p. 1-12
- 7*) Kaspar, Claude
Die Fremdenverkehrslehre im Grundriss
Bern/Stuttgart: Verlag Paul Haupt, 1975, 127 p.
(St. Galler Beiträge zum Fremdenverkehr und zur Verkehrswirtschaft, Reihe Fremdenverkehr, Band 1)
- 8) Kelly, Edward M. (Ed.)
Domestic and International Tourism
Wellesley, Massachusetts: The Institute of Certified Travel Agents, 1977, VII + 168 p.

- 9*) Kusters, M.J.
Focus op toerisme; Inleiding op het toeristisch
gebeuren
's-Gravenhage: VUGA Uitgeverij, 1981, XVII + 590 p.
- 10) Krippendorf, Jost
Towards New Tourism Policies: The Importance of
Environmental and Socio-cultural Factors
in Tourism Management, 3 (3), September 1982,
135-148
- 11) Krippendorf, Jost; Peter Müller
Grundlagen des Fremdenverkehrs
Bern: Universität Bern, Forschungsinstitut für
Fremdenverkehr, 1980, XV + 99 p.
(Dokumentationen zum Fremdenverkehrsstudium, Heft 1)
- 12*) Lundberg, Donald E.
The Tourist Business
Boston, Massachusetts: Cahnners Books International,
Third Edition, 1976, 323 p.
- 13) McIntosh, Robert W.
Tourism: Principles, Practices and Philosophies
Columbus, Ohio: Grid Publishing, Second Edition,
1977, XIII + 283 p. Third Edition, 1980, met
Shashikant Gupta, 319 p.
- 14) Ramaker, J.G.
Toeristen en toerisme; sociaal-economische be-
schouwingen over het moderne toerisme
Assen: Van Gorcum, 1966, 138 p.
(Bouwstenen voor de kennis der maatschappij, No.55)
- 15) Starr, Nona S. (Ed.)
Tourism for the Travel Agent
Wellesley, Massachusetts: Institute of Certified
Travel Agents, 1981, VII + 339 p.
- 16) Theuns, H.L.
Internationaal toerisme
in Intermediair, 9 (26), 6 juli 1973, 37-41 en
9 (27), 13 juli 1973, 35-37 en 43
ook in C.J. Groen; G.J. Tempelman; H.L. Theuns (Red.)
Internationaal Toerisme; Verslag van de VIRO/NWIT-
Studiekommissie. Den Haag/Breda: VIRO/NWIT, mei
1976, p. 14-36
- 17) Turner, Louis
Tourism and the Social Sciences: From Blackpool
to Benidorm and Bali
in Annals of Tourism Research, 1 (6), April 1974
180-205
- 18) Wahab, Salah-Eldin Abdel
An Introduction to Tourism Theory
in Travel Research Journal, Edition 1971, No. 1,
17-30

- 19) Young, George
Tourism: Blessing or Blight ?
Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books, 1973
191 p.

1.1.2 Economisch

- 20) Baretje, René; Pierre P. Defert
Aspects économiques du tourisme
Paris: Editions Berger-Levrault, 1972, 355 p.
- 21*) Burkart, A.J.; S. Medlik
Tourism: Past, Present and Future
London: Heinemann, 1974, XIV + 354 p.
- 22) Burkart, A.J.; S. Medlik (Eds.)
The Management of Tourism; A Selection of Readings
London: Heinemann, 1975, VIII + 237 p.
- 23) Clawson, Marion; Jack L. Knetsch
Economics of Outdoor Recreation
Baltimore/London: The Johns Hopkins University
Press, 1974, XX + 328 p.
- 24) Gray, H. Peter
The Contributions of Economic Analysis to Tourism
Research
in TTRA: A Decade of Achievement; Tenth Annual
Conference Proceedings, San Antonio, Texas, June
3-6, 1979. Salt Lake City, Utah: Bureau of Eco-
nomic and Business Research, College of Business,
University of Utah, 1979, p.319-323
- 25) Gray, H. Peter
The Contributions of Economics to Tourism Re-
search and Efficiency
in Annals of Tourism Research, 9 (1), 1982, 105-
125
- 26) Harrop, J.
The Economics of the Tourist Boom
in Journal of World Trade Law, 7 (2), March-April
1973, 208-225
ook in Bulletin of Economic Research, 25 (1), May
1973, 55-72
en in A.J. Burkart; S. Medlik (Eds.): The Manage-
ment of Tourism. London: Heinemann, 1975, p.34-50
- 27) Jager, A.K.A. de
Toerisme en ekonomie
Breda: NWIT, 3e herziene druk, februari 1980,
132 p.

- 28) Koch, Alfred
Fremdenverkehrsforschung der letzten 25 Jahre
auf dem Gebiete der Makroökonomie
in AIEST: Le bilan des derniers 25 ans de la Recherche Touristique; Rapports présentés au 25e Congrès de l'AIEST, du 31 août au 6 septembre 1975, à Belgrade, Yougoslavie. Berne: Editions Gurten, 1975, p. 5-13 (Publications de l'AIEST, Vol. 16)
- 29*) Lanquar, Robert
Le tourisme international
Paris: Presses Universitaires de France, 1977, 128 p.
(Que sais-je ?, 1694)
- 30) NRIT
De macro-economische benadering van toerisme en recreatie
Breda: NRIT, 1977, 56 p.
- 31) NRIT
De regionaal-economische benadering van toerisme en recreatie
Breda: NRIT, 1980, 56 p.
- 32) Peters, Michael
International Tourism; The Economics and Development of the International Tourist Trade
London: Hutchinson, 1969, XVI + 286 p.
- 33*) Pöschl, Arnold E.
Fremdenverkehr - Volkswirtschaftslehre
Salzburg/München: Universitätsverlag Anton Pustet, 1971, 112 p.
- 34) Sabolo, Yves; assisted by Jacques Gaude and René Wéry
The Service Industries
Geneva: ILO, 1975, XV + 238 p.
- 35) Schulmeister, Stephan
Internationaler Reiseverkehr und Wirtschaftswachstum; Beschreibung, Analyse und Prognose der langfristigen Nüchternheitsentwicklung für die wichtigsten Herkunfts- und Zielländer
Wien: Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung, 1975, IV + 211 p.
- 36*) Tietz, Bruno
Handbuch der Tourismuswirtschaft
München: Verlag Moderne Industrie, 1980, XXVII + 947 p.
- 37) Vickerman, R.W.
The Economics of Leisure and Recreation
London: The MacMillan Press, 1975, XII + 229 p.

- 38) Wahab, Salah
Tourism Management
London: Tourism International Press, 1975, 180 p.
- 39) WTO
Economic Review of World Tourism, 1980 Edition
Madrid: WTO, 1980, 70 p. (tweejaarlijks)

1.1.3 Sociologisch

- 40*) Armanski, Gerhard
Die kostbarsten Tage des Jahres; Massentourismus-
Ursachen, Formen, Folgen
Berlin: Rotbuch Verlag, 1978, 111 p.
- 41*) Blok-Van der Voort, E.M.
Vakantie nader bekeken: een rol-theoretische ex-
ploratie
Leiden: Proefschrift Rijksuniversiteit Leiden,
1977, 180 p.
- 42) Boorstin, Daniel J.
Van reiziger tot toerist: de verloren gegane kunst
van het reizen
in Daniel J. Boorstin: Het Imago, of: Wat is er
met de Amerikaanse droom gebeurd? Den Haag: H.P.
Leopolds Uitgeversmij. NV, 1969, p.112-164
(Oorspronkelijk in D.J. Boorstin: The Image; A
Guide to Pseudo Events in American Society. New
York: Harper & Row, 1964)
- 43) Boyer, Marc
Evolution sociologique du tourisme: continuité
du touriste rare au touriste de masse et rupture
contemporaine; Communication au Congrès Interna-
tional de Sociologie, Uppsala, Août 1978, 32 p.
ook in Loisir et Société/Society and Leisure,
3 (1), avril 1980, 49-81
- 44) Buiks, Peter E.J.
Het moderne toerisme en het postsociologisch
tijdperk
in Tijdschrift voor Sociale Wetenschappen, 22 (2),
1978, 167-175
- 45*) Cohen, Erik
Toward a Sociology of International Tourism,
in Social Research, 39 (1), Spring 1972, 164-182
- 46*) Cohen, Erik
Rethinking the Sociology of Tourism
in Annals of Tourism Research, 6 (1), January/
March 1979, 18-35

- 47) Delobelle, A.
Thèses et hypothèses sur le tourisme
in Recherches Sociologiques, 7 (2), octobre 1976
210-227
- 48*) Duim, V.R. van der
Vakantiebesteding: een kultuursociologische analyse
Tilburg: Doktoraalskriptie KHT, Subfakulteit der
Sociaal-Kulturele Wetenschappen, 1981, 115 p.
- 49) Enzensberger, Hans Magnus
Een theorie van het toerisme
in Hans Magnus Enzensberger: De stuurloze avant-
garde; Synopsis. Amsterdam: Uitgeverij De Arbeid-
derspers, 1974, p. 59-83
(Oorsponkelijk in Hans Magnus Enzensberger: Ein-
zelheiten I. Frankfurt: Suhrkamp Verlag, 1970)
- 50*) Hessels, A.
Vakantie en vakantiebesteding sinds de eeuwwisse-
ling
Assen: Van Gorcum, 1973, 319 p.
(Bouwstenen voor de kennis der maatschappij,
No. 70)
- 51*) Hömberg, Erentraud
Tourismus: Funktionen, Strukturen, Kommunikations-
kanäle
München: Tuduv-Verlagsgesellschaft, 1977, 242 p.
(Tuduv-Studien, Reihe Sozialwissenschaften, Band 6)
- 52*) Keller, Peter
Soziologische Probleme im modernen Tourismus,
unter besonderer Berücksichtigung des offenen und
geschlossenen Jugendtourismus
Bern/Frankfurt: Herbert Lang/Peter Lang, 1973,
X + 315 p., hierin Deel I: Theoretische Perspek-
tiven, p. 1-120
- 53*) Knebel, Hans-Joachim
Soziologische Strukturwandlungen im modernen
Tourismus
Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag, 1960, VIII +
178 p.
- 54) Lanfant, Marie-Françoise
Le tourisme international, fait et acte social:
une problématique
in Loisir et Société/Society and Leisure, 3 (1),
avril 1980, 135-160
- 55*) MacCannell, Dean
The Tourist; A New Theory of the Leisure Class
London: The MacMillan Press, 1976, 214 p.

- 56) Meyersohn, Rolf
Tourism as a Socio-cultural Phenomenon: Research Perspectives
Waterloo, Ontario: Research Group on Leisure and Cultural Development, University of Waterloo, 1981, 8 p.
(Research Paper No. 3)
- 57) Prahl, Hans-Werner; Albrecht Steinecke
Der Millionen-Urlaub; Von der Bildungsreise zur totalen Freizeit
Darmstadt/Neuwied: Luchterhand, 1979, 276 p.
- 58) Scheuch, Erwin K.
Tourismus
in Die Psychologie des 20. Jahrhunderts. Zürich: Kündler Verlag, 1981, Vol. 13, p. 1089-1114
- 59) Scheuch, Erwin K.
Ferien und Tourismus als neue Formen der Freizeit
in E.K. Scheuch; R. Meyersohn: Soziologie der Freizeit. Köln: Kiepenheuer und Witsch Verlag, 1972, p. 304-317
- 60) Sessa, A
Le bilan des derniers 25 ans de la recherche touristique avec implications sociales
in AIEST: Le bilan des derniers 25 ans de la Recherche Touristique; Rapports présentés au 25e Congrès de l'AIEST, du 31 août au 6 septembre 1975, à Belgrade, Yougoslavie. Berne: Editions Gurten, 1975, p. 41-64 (Publications de l'AIEST, Vol. 16)
- 61) Smith, Michael A; Louis Turner
Some Aspects of the Sociology of Tourism
in Society and Leisure; Bulletin for sociology of leisure, education and culture, 5 (3), 1973, 55-71
- 62) Smith, Valene L.
Anthropology and Tourism: A Science-Industry Evaluation
in Annals of Tourism Research, 7 (1), 1980, 13-33
- 63*) Wagner, Friedrich A.
Die Urlaubswelt von Morgen: Erfahrungen und Prognosen
Düsseldorf/Köln: Eugen Diederichs Verlag, 1970, 225 p.

1.1.4 Psychologisch

- 64) Hahn, Heinz
Psychologische Aspekte des Erholungsverkehrs
in Karl Ruppert; Jörg Maier (Hrsg.): Der Tourismus und seine Perspektiven für Südosteuropa.
München: Geographische Buchhandlung, 1971, p.15-31
(WGI Berichte zur Regionalforschung, Heft 6)
- 65) Iso-Ahola, Seppo E.
The Social Psychology of Leisure and Recreation
Dubuque, Iowa: Wm C. Brown Company Publishers,
1980, XI + 436 p.
- 66) Iso-Ahola, Seppo E.
The Social Psychology of Recreational Travel
in TTRA: Innovation and Creativity in Travel Research and Marketing - Keys to Survival and Opportunity; Twelfth Annual Conference Proceedings, Las Vegas, Nevada, June 7-10, 1981. Salt Lake City, Utah: Bureau of Economic and Business Research, Graduate School of Business, University of Utah, 1981, p. 113-124
- 67*) Mayo, Edward J.; Lance P. Jarvis
The Psychology of Leisure Travel; Effective Marketing and Selling of Travel Services
Boston, Massachusetts: CBI Publishing Company,
1981, XXI + 281 p.

1.1.5 Geografisch

- 68) Barbaza, Y.
25 ans de géographie du tourisme
in AIEST: Le bilan des derniers 25 ans de la Recherche Touristique; Rapports présentés au 25e Congrès de l'AIEST, du 31 août au 6 septembre 1975, à Belgrade, Yougoslavie. Berne: Editions Gurten, 1975, p. 26-40 (Publications de l'AIEST, Vol. 16)
- 69) Battisti, Gianfranco
Central Places and Peripheral Regions in the Formulation of a Theory on Tourist Space
in Tej Vir Singh; Jagdish Kaur; D.P. Singh (Eds.): Studies in Tourism, Wildlife Parks, Conservation.
New Delhi: Metropolitan Book Company, 1982, p. 58-66

- 70*) Baud-Bovy, Manuel; Fred Lawson
Tourism and Recreation Development
London/Boston: The Architectural Press Ltd./CBI
Publishing Company, Inc., 1977, 210 p.
- 71) Cazes, Georges; Robert Lanquar; Yves Raynouard
L'aménagement touristique
Paris: Presses Universitaires de France, 1980,
128 p.
(Que sais-je ?, 1882)
- 72) Cosgrove, Isobel; Richard Jackson
The Geography of Recreation and Leisure
London: Hutchinson, 1972, 168 p.
- 73) Defert, Pierre
La localisation touristique: Problèmes théori-
ques et pratiques
Berne: Editions Gurten, 1966, 143 p.
(Publications de l'AIEST, Vol. 7)
- 74) Defert, P.
Eléments généraux de localisation touristique
Aix-en-Provence: CHET, 1969, réédition 1979,
48 p.
(Série C, No. 13)
- 75) Geigant, Friedrich
Die Standorte des Fremdenverkehrs; Eine sozial-
ökonomische Studie über die Bedingungen und
Formen der räumlichen Entfaltung des Fremden-
verkehrs
München: DWIF, 1962, 2. unveränderte Auflage
1973, VI + 237 p.
(DWIF Schriftenreihe, Heft 17)
- 76) Hochholzer, Hans
Weltfremdenverkehr und Massentourismus; Wirt-
schafts- und sozialgeographische Bedingtheiten
und Wirkungen
in Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie, 17 (3),
1973, 65-71
- 77) Matley, Ian M.
The Geography of International Tourism
Washington, D.C.: Association of American Geo-
graphers, 1976, 40 p.
(Resource Paper 76-1)
- 78) Miossec, Jean-Marie
Eléments pour une théorie de l'espace touristi-
que
Aix-en-Provence: CHET, 1976, 63 p.
(Série C, No. 36)
- 79) Mitchell, Lisle S.
The Geography of Tourism: An Introduction
in Annals of Tourism Research, 6 (3), July/
September 1979, 235-244

- 80) Pearce, Douglas G.
Towards a Geography of Tourism
in Annals of Tourism Research, 6 (3), July/September 1979, 245-272
- 81*) Pearce, Douglas G.
Tourist Development
London/New York: Longman, 1981, 112 p.
(Topics in Applied Geography)
- 82) Rajotte, F.
The Different Travel Patterns and Spatial Framework of Recreation and Tourism
in Tourism as a Factor in National and Regional Development; Proceedings of a meeting of the International Geographical Union's Working Group on the Geography of Tourism and Recreation, September, 1974. Peterborough, Canada: Trent University, Department of Geography, 1975, p. 43-52
(Occasional Paper No. 4)
- 83*) Robinson, H.
A Geography of Tourism
London: MacDonald & Evans, 1976, XXXIII + 476 p.
("Aspect" Geographies)
- 84) Ruppert, K.; J. Maier
Zum Standort der Fremdenverkehrsgeographie - Versuch eines Konzepts
in K. Ruppert; J. Maier (Hrsg.): Zur Geographie des Freizeitverhaltens; Beiträge zur Fremdenverkehrsgeographie. Kallmünz/Regensburg: Verlag Michael Lassleben, 1970, p. 9-36
- 85) Todt, Horst
Über die räumliche Ordnung von Reisezielen
Berlin: Duncker & Humblot, 1965, 227 p.
(Beiträge zur Fremdenverkehrsforschung; Schriftenreihe des Instituts für Fremdenverkehrswissenschaft an der Johann Wolfgang Goethe-Universität Frankfurt am Main, Band 9)
- 86) Williams, Anthony V.; Wilbur Zelinsky
On Some Patterns in International Tourist Flows
in Economic Geography, 46 (4), October 1970, 549-567

1.1.6 Ecologisch

- 87) AIEST
Tourisme et Environnement; Rapports présentés au
21e Congrès de l'AIEST, du 5 au 13 septembre
1971, à Puerto de la Cruz, Ténériffe
Berne: Editions Gurten, 1971, 94 p.
(Publications de l'AIEST, Vol. 11)
- 88) Barbier, B.; J. Billet
Développement touristique et espace naturel
in AIEST: Limites du développement touristique/
Limits to Tourism Development/Grenzen der tou-
ristischen Entwicklung; Rapports présentés au
30e Congrès de l'AIEST du 14 au 20 septembre
1980 à Palma de Mallorca, Espagne. Berne: Edi-
tions AIEST, 1980, p. 11-21 (Publications de
l'AIEST, Vol. 21)
- 89) Bosselman, Fred P.
In the Wake of the Tourist: Managing Special
Places in Eight Countries
Washington, D.C.: The Conservation Foundation,
1978, 278 p.
- 90) Burmeister, Harald
Mass Tourism and the Environment: A Closer Look
in Travel Research Journal, Edition 1977, 21-31
- 91) Haulot, Arthur
Tourisme et environnement - La recherche d'un
équilibre
Verviers: Marabout Monde Moderne, 1974, 411 p.
- 92*) Krippendorf, Jost
Die Landschaftsfresser; Tourismus und Erholungs-
landschaft - Verderben oder Segen ?
Bern: Hallwag Verlag, 1975, 160 p.
- 93) OECD
The Impact of Tourism on the Environment; General
Report
Paris: OECD, 1980, 148 p.

1.2 Accommodatie

- 94) IUOTO
Accommodation Trends
Geneva: IUOTO, z.d., V + 101 p. + bijlagen
- 95) Kreck, Lothar A.
Tourism: Lodging and Food Service
in R.d.T., 32 (3), 1977, 2-6

- 96*) Lundberg, Donald E.
The Hotel and Restaurant Business
Boston, Massachusetts: CBI Publishing Company,
Third Edition, 1979, 378 p.
- 97*) Medlik, S.
Profile of the Hotel and Catering Industry
London: Heinemann, 1972, XIII + 274 p.
Second Edition, met D.W. Airey, 1978, XIV +
282 p.
- 98) Medlik, S.
The Business of Hotels
London: Heinemann, 1980, XV + 176 p.
- 99) Walterspiel, Georg
Einführung in die Betriebswirtschaftslehre des
Hotels
Wiesbaden: Betriebswirtschaftlicher Verlag Dr.
Th. Gabler, 1969, 239 p.

1.3 Transport

1.3.1 Transport algemeen

- 100*) ECMT, Economic Research Centre
Holiday Traffic; ECMT Round Table 44
Paris: OECD, 1979, 54 p.
- 101) Foster, C.D.
The Transport Problem
London: Croom Helm, Second Revised Edition,
1975, 362 p.
- 102) Locklin, D. Philip
Economics of Transportation
Homewood, Illinois: Richard D. Irwin, Seventh
Edition, 1972, XI + 913 p.
(The Irwin Series in Economics)
- 103*) O'Flaherty, C.A.
Passenger Transport: Present and Future
Leeds: Leeds University Press, 1969, 76 p.
- 104*) Rivers, Patrick
The Restless Generation: A Crisis in Mobility
London: Davis-Poynter, 1972, 208 p.
- 105) Rutazibwa, Gérard
Les transports et le tourisme international,
in R.d.T., 29 (3), July/September 1974, 93-99
en 29 (4), October/December 1974, 135-139

1.3.2 Luchttransport

- 106) Cazes, G.
Entreprises touristiques et transport aérien
international: une politique géographique
Aix-en-Provence: CET, 1972, 34 p.
(Série B, No. 15)
- 107) Dacharry, Monique
Géographie du transport aérien
Paris: Librairies Techniques (Litec), 1981,
370 p.
- 108*) O'Connor, William E.
An Introduction to Airline Economics
New York/London: Praeger Publishers, 1978, XII
+ 254 p.
- 109) Shaw, Stephen
Airline Deregulation and the Tourist Industry
in Tourism Management, 3 (1), March 1982, 40-51
- 110) Straszheim, Mahlon R.
The International Airline Industry
Washington, D.C.: The Brookings Institution,
1969, VIII + 297 p.
(Transport Research Program Books)
- 111) Stratford, Alan H.
Air Transport Economics in the Supersonic Era
London/Basingstoke: The MacMillan Press, Second
Edition, 1973, XIV + 506 p.
- 112) Stratford, Alan H.
Airports and the Environment; A Study of Air
Transport Development and its Impact upon the
Social and Economic Well-being of the Community
London/Basingstoke: The MacMillan Press, 1974,
XIII + 158 p.
- 113) Taneja, Nawal K.
The Commercial Airline Industry
Lexington, Massachusetts: D.C. Heath, 1976,
366 p.
- 114) Trends in Air Transport and their Impact on
Tourism
in International Tourism Quarterly, 1978, No.2,
63-73
- 115) Wahab, Salah Eldin Abdel
Tourism and Air Transport
in R.d.T., 28 (4), October/December 1973, 146-
151 en 29 (1), January/March 1974, 9-11

- 116*) Wolf, Gerd
Die Entwicklung des Weltluftverkehrs nach dem
Zweiten Weltkrieg
Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1967,
XV + 224 p.

2. Bibliografieën

2.1 Toerisme algemeen

- 117) Bachus, Diana
Dissertations on Travel, Recreation, and Leisure
in Journal of Travel Research, 20 (1), Summer
1981, 9-21
(titels met korte annotaties, alfabetisch geordend)
- 118) Baretje, R.
Bibliographie de bibliographies touristiques
Aix-en-Provence: CHET, 1980, 112 p.
(Essai, No. 100)
(titels, systematisch geordend)
- 119) Baretje, R.
Bibliographie touristique
Aix-en-Provence: CHET, sinds 1965, een of meerdere boekdelen per jaar
(titels, systematisch geordend)
- 120) Baretje, R.; J.M. Thurot
Touristic Analysis Review
Aix-en-Provence: CHET, sinds 1973, in boekvorm met per titel twee uitscheurbare kaartjes, vier afleveringen per jaar
(titels met korte annotaties)
- 121) Goeldner, C.R.
Where to Find Travel Research Facts
in Journal of Travel Research, 20 (1), Summer
1981, 2-8
(bibliografisch artikel)
- 122) Goeldner, C.R.
Sources for Tourism Research
in Annals of Tourism Research, 3 (2), 1975, 78-88
(bibliografisch artikel)
- 123) Goeldner, C.R.; Karen Dicke
Bibliography of Tourism and Travel Research
Studies, Reports, and Articles
Boulder, Colorado: Business Research Division,
Graduate School of Business Administration,
University of Colorado, in cooperation with TTRA,
1980, 762 p.
Vol. 1 Information Sources
Vol. 2 Economics
Vol. 3 International Tourism
Vol. 4 Lodging
Vol. 5 Recreation
Vol. 6 Transportation
Vol. 7 Advertising-Planning

Vol. 8 Statistics-Visitors

Vol. 9 Index

(titels met korte annotaties, systematisch geordend)

- 124) Goeldner, C.R.; Karen Dicke; Susan Behrends
Travel Research Bibliography; A Bibliography
of the Holdings of the Travel Reference Center
Boulder, Colorado: Business Research Division,
Graduate School of Business Administration,
University of Colorado, in cooperation with
TTRA, 1976, VIII + 213 p.
(titels, systematisch geordend)
- 125) Goeldner, C.R.; Charles E. Gearing; William W.
Swart; Turgut Var
Bibliographic Sources for Travel and Tourism
Research
in R.d.T., 29 (3), July/September 1974, 102-109
(bibliografisch artikel)
- 126) Goeldner, Charles R.; in collaboration with
Turgut Var; William W. Swart; Charles Gearing
Data Sources for Travel and Tourism Research
in Tej Vir Singh; Jagdish Kaur; D.P. Singh
(Eds.): Studies in Tourism, Wildlife Parks,
Conservation. New Delhi: Metropolitan Book
Company, 1982, p. 22-35
(bibliografisch artikel)
- 127) Jafari, Jafar
Tourism and the Social Sciences; A Bibliogra-
phy: 1970-1978
in Annals of Tourism Research, 6 (2), April/
June 1979, 149-194
(titels, alfabetisch geordend)
- 128) Leisure, Recreation and Tourism Abstracts (LRTA)
Slough, England: CAB, sinds 1976 (Vol.1-5 geti-
teld: Rural Recreation and Tourism Abstracts)
kwartaalblad
(titels met annotaties, systematisch geordend)
- 129) Steinecke, Albrecht (Hrsg.)
Interdisziplinäre Bibliographie zur Fremdenver-
kehrs- und Naherholungsforschung; Beiträge zur
allgemeinen Fremdenverkehrs- und Naherholungs-
forschung
Berlin: Institut für Geographie der Technischen
Universität Berlin, 1981, XXII + 583 p. en XVI
+ 305 p.
(Berliner Geographische Studien, Band 8 en 9)
(titels, systematisch geordend)

- 130) Tourism and Recreation Research Unit, University of Edinburgh
Tourism; A Guide to Sources of Information
London/Edinburgh: Capital Planning Information Ltd., 1981, 73 p.
(CPI Information Reviews, No. 4)
- 131) Wetz Müller, Gerhard
Bibliographie zum Fremdenverkehr
in Jahrbuch für Fremdenverkehr, 24/25, 1976/
1977, 110-148 en 26/27, 1978/1979, 115-159
(titels, systematisch geordend)
- 132) WTO, Tourist Documentation Centre
Tourist Bibliography
Madrid: WTO, tenminste drie afleveringen per jaar
(titels, systematisch geordend)
- 2.2 Accommodatie
- 133) Baretje, R.
Tourisme et hôtellerie: bibliographie internationale
Aix-en-Provence: CHET. Tome 1, 1977, 102 p.;
Tome 2, 1978, 60 p.
(Essais No. 18 en No. 44) Zie ook No. 134
(titels, systematisch geordend)
- 134) Baretje, R.
Tourisme et hôtellerie: essai bibliographique
Aix-en-Provence: CHET. Tome 3, 1979, 51 p.;
Tome 4, 1980, 54 p.; Tome 5, 1980, 50 p.
(Essais No.74, No.82 en No.99) Zie ook No.133
(titels, systematisch geordend)
- 2.3 Transport
- 135) Baretje, R.
Tourisme et transports aériens: essai bibliographique
Aix-en-Provence: CHET. Tome 2, 1980, 48 p.
(Essai No. 77) Zie ook No. 137
(titels, systematisch geordend)
- 136) Baretje, R.; R. Djemni; G. Vanizette
Tourisme et transports routiers et maritimes: essai bibliographique
Aix-en-Provence: CHET. Tome 1, 1978, 58 p.
(Essai No. 41)
(titels, systematisch geordend)
- 137) Baretje, R.; L.Testasecca de Lestrade; M.Attias
Tourisme et transports aériens: essai bibliographique
Aix-en-Provence: CHET. Tome 1, 1978, 88 p.
(Essai No. 35) Zie ook No. 135
(titels, systematisch geordend)

2.4 Speciale Onderwerpen

- 138) Arthur, Louise M.; Ron S. Boster
Measuring Scenic Beauty: A Selected Annotated Bibliography
Fort Collins, Colorado: Rocky Mountain Forest and Range Experiment Station, Forest Service US Department of Agriculture, May 1976, 34 p.
(titels met annotaties, systematisch geordend)
- 139) Baretje, R.
Tourist carrying capacity: essai bibliographique
Aix-en-Provence: CHET. Tome 1, 1977, 53 p.; Tome 2, 1980, 48 p.
(Essais No. 11 en No. 43)
(titels, systematisch geordend)
- 140) Baretje, R.
Aspects socio-culturels du tourisme: essai bibliographique
Aix-en-Provence: CHET. Tome 2, 1979, 44 p.
(Essai No. 53) Zie ook No. 141 en No. 144
(titels, systematisch geordend)
- 141) Baretje, R.; L. Coppin
Aspects socio-culturels du tourisme: essai bibliographique
Aix-en-Provence: CHET. Tome 3, 1980, 54 p.
(Essai No. 84) Zie ook No. 140 en No. 144
(titels, systematisch geordend)
- 142) Dunn, Michael C.
Landscape Evaluation Techniques: An Appraisal and Review of the Literature
Birmingham: Centre for Urban and Regional Studies, University of Birmingham, April 1974, 68 p.
(Working Paper No. 4)
- 143) Masterton, J.M.
Bibliography of Climate Applied to Outdoor Recreation and Tourism
Downsview, Ontario: Recreation and Tourism Unit, Atmospheric Environment Service, 1977, 11 p.
(titels, alfabetisch geordend)
- 144) Soonthornsima, W.; E. Morin; R. Baretje
Aspects socio-culturels du tourisme: essai bibliographique
Aix-en-Provence: CHET, 1978, 31 p.
(Essai No. 34) Zie ook No. 140 en No. 141
(titels, systematisch geordend)

- 145) Veal, A.J.
Environmental Perception and Recreation: A Review and Annotated Bibliography
Birmingham: Centre for Urban and Regional Studies, University of Birmingham, October 1974,
V + 201 p.
(Research Memorandum No. 39)

3. Wetenschappelijke tijdschriften

3.1 Toerisme algemeen

- 146) Annals of Tourism Research
New York/London: Pergamon Press
sinds November 1973
kwartaalblad
- 147) International Tourism Quarterly
London: The Economist Intelligence Unit
sinds juni 1971
- 148) Jahrbuch für Fremdenverkehr
München: Deutsches Wirtschaftswissenschaftliches
Institut für Fremdenverkehr an der Universität
München
sinds 1953
- 149) Journal of Travel Research (orgaan van de TTRA)
Boulder, Colorado: Business Research Division,
University of Colorado
sinds Winter 1972 (Vol. 10, No.3), voorheen ge-
titeld Travel Research Bulletin
kwartaalblad
- 150) Revue de Tourisme/The Tourist Review/Zeitschrift
für Fremdenverkehr (orgaan van de Aiest)
St. Gallen: Aiest
sinds 1946
kwartaalblad
- 151) Tourism Management (International Journal of)
Guildford: IPC Science and Technology Press
sinds maart 1980
kwartaalblad
- 152) Travel Research Journal
Madrid: WTO (voorheen Genève: IUOTO)
een- of tweemaal per jaar

3.2 Accommodatie

- 153) The Cornell Hotel and Restaurant Administration
Quarterly
Ithaca, New York: School of Hotel Administration,
Cornell University
sinds 1960
- 154) International Journal of Hospitality Management
Oxford: Pergamon Press
sinds April 1982
kwartaalblad

3.3 Transport

- 155) Journal of Transport Economics and Policy
London/Bath: London School of Economics and
University of Bath
sinds 1967
driemaal per jaar
- 156) Tijdschrift voor Vervoerswetenschap/Magazine
for Transport Science/Revue pour L'étude Scien-
tifique des Transports
Rijswijk: Stichting Nederlands Vervoersweten-
schappelijk Instituut
sinds 1965
kwartaalblad

4. Conceptuele, semantische en metingsproblematiek

4.1 Definities, termen en begrippen

- 157) The ABC's of Travel: A Glossary of the Terms and Abbreviations Peculiar to the Travel Industry
New York: Travel Weekly (Ziff Davis Publishing Company), 1972, 39 p.
ook in Jan van Harssel: Tourism: An Exploration.
z.pl.: National Publishers of the Black Hills, 1981, p. 273-312
- 158) Blohberger, Günter
Was ist Fremdenverkehr ?
Salzburg/München: Universitätsverlag Anton Pustet, 1970, 67 p.
- 159) Cohen, Erik
Who is a Tourist ?; A Conceptual Clarification
in Sociological Review, 22 (4), 1974, 527-555
- 160) Doorn, Joseph W.M. van
Toerisme: Begrip voor een begripsontwikkeling
in Recreatievoorzieningen, 12 (11), 1980, 544-549
- 161) Frechtling, Douglas C.
Proposed Standard Definitions and Classifications for Travel Research
in TTRA: Marketing Travel and Tourism; Seventh Annual Conference Proceedings. Salt Lake City, Utah: Bureau of Economic and Business Research, College of Business, University of Utah, 1976, p. 59-73
- 162) Frechtling, Douglas C.
Definition and Measurement of Domestic Tourism
in Travel Research Journal, Edition 1975, 21-28
- 163) Hendriks, Hans; Jac Zom
Definiëring van begrippen op het gebied van het toerisme en de recreatie
Breda: NRIT, 1976, 25 p. + bijlage
- 164) Kaspar, C.
Neuere wissenschaftliche Erkenntnisse zum Fremdenverkehrs - bzw. Tourismusbegriff
in R.d.T., 34 (2), 1979, 5-9
- 165) Kaspar, C.; H.P. Schmidhauser
Beiträge zur Diskussion über den Fremdenverkehrsbegriff
in R.d.T., 26 (2), April/June 1971, 49-54

- 166) Leiper, Neil
The Framework of Tourism: Towards a Definition
of Tourism, Tourist, and the Tourist Industry
in Annals of Tourism Research, 6 (4), October/
December 1979, 390-407
- 167) Metelka, Charles J. (Ed.)
The Dictionary of Tourism
Wheaton, Illinois: Merton House Publishing,
1981, IV + 87 p.
- 168) Nash, Dennison
Tourism in Pre-industrial Societies
Aix-en-Provence: CHET, 1979, 31 p.
(Série C, No. 51)
- 169) Sessa, Alberto
Pour une nouvelle notion de tourisme
in R.d.T., 26 (1), January/March 1971, 5-14
- 170) Zom, J.A.M.
Begriffsdefinitionen auf dem Gebiet des Touris-
mus und der Erholung
in R.d.T., 32 (4), 1977, 8-12

4.2 Metingsproblematiek

- 171) Chib, Som N.
Measurement of Tourism
in Journal of Travel Research, 16 (2), 1977,
22-25
- 172) IUOTO
Guidelines for the Collection and Presentation
of Travel Statistics and the Measurement of
Tourist Expenditure
Genève: IUOTO, z.d., 14 + 19 p.
- 173) Ritchie, Brent J.R.
Some Critical Aspects of Measurement Theory
and Practice in Travel Research
in Journal of Travel Research, 14 (1), Summer
1975, 1-10
- 174) Rossi, Jean
A Methodological Approach to International
Travel Statistics
in Travel Research Journal, Edition 1975, 3-7
- 175) UNCTAD
Guidelines for Tourism Statistics
New York: UN, 1971, IV + 50 p.
- 176) WTO
Methodological Supplement to World Travel
Statistics
Madrid: WTO, 1978, IV + 308 p. + appendix

- 177) WTO
Technical Handbook on the Collection and Presentation of Domestic and International Tourism Statistics
Madrid: WTO, 1981, 147 p. plus 65 p. appendix
- 178) WTO
Guidelines for the Collection and Presentation of International Tourism Statistics
Madrid: WTO, z.d. (1981), 121 p.
(Statistical Methods and Techniques, B.2.2.2)

5. Statistisch bronnenmateriaal

5.1 Toerisme algemeen

- 179) Bolyard, Joan E.
International Travel and Passenger Fares
in Survey of Current Business, jaarlijks, normaliter in het juni-nummer
- 180) Noe, Lee R. (Ed.)
Travel Marketing; The Yearbook of Travel Facts, Figures and Trends
Stamford, Connecticut: Marketing Handbooks Inc., jaarlijks
- 181) OECD
Tourism Policy and International Tourism in OECD Member Countries
Paris: OECD, jaarlijks
- 182) Waters, Somerset R.
The Big Picture
New York: ASTA Travel News, jaarlijks
- 183) WTO (voorheen IUOTO)
World Tourism Statistics (voorheen International Travel Statistics)
Madrid: WTO, jaarlijks
- 184) WTO (voorheen IUOTO)
Economic Review of World Tourism
Madrid: WTO, sinds 1968, tweejaarlijks
- 185) WTO
Regional Breakdown of World Travel Statistics
Madrid: WTO, sinds 1978, jaarlijks
- 186) WTO
Tourism Compendium
Madrid: WTO, sinds 1975, tweejaarlijks

5.2 Accommodatie

- 187) Horwarth & Horwarth International
Worldwide Lodging Industry
New York: Horwarth & Horwarth International, jaarlijks
- 188) Pannell Kerr Forster
Trends in the Hotel Industry; International Edition
New York: Pannell Kerr Forster, jaarlijks

5.3   Transport

- 189)   Hammarskjöld, Knut
         The State of the Air Transport Industry
         Montreal: IATA, jaarlijks
- 190)   IATA
         World Air Transport Statistics
         Montreal: IATA, jaarlijks

6. Bronnenmateriaal m.b.t. organisaties

- 191) Crayston, John (Ed.)
Tourism International Yearbook 1976
London: Tourism International Press, 1976,
XLVII + 238 p.
- 192) IUOTO/WTO
Aims, Activities and Fields of Competence of
National Tourist Organizations, 1975 Edition
Geneva: IUOTO/WTO, z.d. (1975), V + 429 p.

ANNOTATIES

7) Kaspar, Claude: Die Fremdenverkehrslehre im Grundriss, 1975

Uitgaande van een systeemtheoretische benadering wordt in dit inleidende leerboek een overzicht gegeven van de structuur van het systeem toerisme en de verbindingen hiervan met andere systemen die tesamen de omgeving vormen waarin het toerisme is ingebed. Binnen het toerisme wordt als hoofddeling het onderscheid toeristisch subject en toeristisch object gehanteerd.

Dit laatste wordt weer onderverdeeld in toeristische plaatsen, toeristische bedrijven en toeristische organisaties. Als systemen waarin het toerisme is ingebed worden aangeduid: de economische, sociale, politieke, technologische en ecologische omgeving.

Na het toerisme te hebben gedefinieerd en de historische ontwikkeling te hebben geschetst wordt kort stilgestaan bij de onderscheiden omgevingssystemen. In de daarna volgende hoofdstukken wordt achtereenvolgens nader ingegaan op het toeristisch subject, het toeristisch object, de economische aspecten van het toerisme en de toeristische politiek.

Bij de behandeling van het toeristisch subject komen aan de orde de toeristische motivatie, de sociale factoren die daarop van invloed zijn, de sociaal-economische factoren die van invloed zijn op de participatie in het toerisme, een indeling van toeristen naar type en de verschillende methoden van statistische meting van de toeristenstroom.

De behandeling van het toeristisch object wordt begonnen met een schets van de constituerende elementen van het toeristisch aanbod. Daarna wordt ingegaan op de drie reeds genoemde toeristische instituties: plaatsen, bedrijven en organisaties. Veel aandacht wordt daarbij besteed aan mogelijke indelingscriteria. In het kader van de behandeling van het toeristisch ob-

ject wordt tot slot stilgestaan bij de milieu-ruimtelijke en financiële randvoorwaarden.

In Hoofdstuk 4 komen de economische aspecten aan de orde. Na een inleidende behandeling van de toeristische markt (vraag- en aanbodfactoren) wordt ingegaan op de economische effecten van het toerisme. Daarbij worden onderscheiden het betalingsbalanseffect, het regionaal effect, het werkgelegenheidseffect en het inkomens- en multipliereffect. Afsluitend wordt aandacht besteed aan de toeristische marketing.

In het slothoofdstuk wordt het toeristisch beleid onder de loep genomen. Hierbij komen onder meer de navolgende onderwerpen aan de orde: doel en middelen, dragers en plaats van het beleid, de vormen van toeristisch beleid met als voorbeeld het beleid in Zwitserland, dragers van het toeristisch beleid in andere landen, het beleid in ontwikkelingslanden en de internationale toeristische organisaties.

Kanttekening

De bruikbaarheid wordt negatief beïnvloed door het ontbreken van een index. Literatuurverwijzingen zijn wel aanwezig en opgenomen aan het einde van iedere paragraaf. De kracht van het boek schuilt in de ondernomen poging tot systematische en gedetailleerde uiteenrafeling (categorisering) van het complexe geheel van het verschijnsel toerisme.

- 9) Kosters, M.J.: Focus op toerisme; Inleiding op het toeristisch gebeuren, 1981. (8 p. bibliografie; 22 p.index

Dit boek heeft als doel het toerisme in een zo breed mogelijk spectrum te belichten, waarbij de auteur pretendeert beknopt te zijn en de praktische kanten van het toerisme voortdurend te toetsen aan de theorie. De stof is geordend in zeventien hoofdstukken die de

navolgende titels meekregen:

- Toerisme van begin tot heden in vogelvlucht
- Wat is toerisme ? Definities en begrippen
- Statistieken van het internationale toerisme
- De nationale vakantie- en andere vrijetijdsonderzoeken in Nederland en België
- De Europese vacantiéganger
- Sociale en culturele achtergronden van het vacantiëtoerisme
- De economische betekenis van het toerisme
- Het toeristisch product
- De Nederlandse toeristische politiek
- De nationale toeristische organisatie
- Het Nederlandse VVV-wezen
- Attracties, attractiepunten en vakantiespreiding
- De reisbemiddeling en reisorganisatie
- Transport in het toerisme
- De accommodatie in het toerisme
- Het toeristisch onderwijs
- Blik in de toekomst

De overgrote meerderheid van deze titels behoeft geen toelichting, voor enkele is dit wel het geval.

De in Hoofdstuk 4 genoemde andere vrijetijdsonderzoeken betreffen de zogenaamde korte verblijfsrecreatie (tenminste één en ten hoogste drie opeenvolgende overnachtingen) en de zogenaamde dagtochten.

In het hoofdstuk over de Europese vacantiéganger komen de vakantie-onderzoeken in de BRD, Groot-Brittannië en Frankrijk aan de orde.

Hoofdstuk 6 handelt over zaken als de vakantieparticipatie, de motieven om met vakantie te gaan, toeristentypologieën, het besluitvormingsproces inzake de vakantiekeuze, sociaal toerisme en conflicten tussen vacantiégangers en plaatselijke bevolking.

Kanttekening

Het boek is door de verhalende schrijfrant vlot leesbaar, maar helaas op een aantal punten nogal oppervlakkig. De beschrijving van de praktische kanten van het toerisme is meer geslaagd dan de theoretische analyse.

- 12) Lundberg, Donald E.: The Tourist Business, 1976
(5 p. index)

Het onderhavige werk is te kenschetsen als een interdisciplinair opgezet handboek waarin een brede schets van het toerisme en de daarmee samenhangende aspecten wordt gegeven.

Een inleidend hoofdstuk is onder meer gewijd aan groei, omvang en verspreiding van het toerisme op mondiale schaal, en de conceptuele problematiek. Aansluitend wordt ingegaan op de componenten van het toerisme als economische activiteit en op concentratietendensen in de bedrijfskolom. Nadat de diversiteit binnen "de abstractie toerisme" aan de orde is gesteld wordt in drie hoofdstukken stilgestaan bij het personenvervoer per trein, schip, auto, bus en vliegtuig, en de rol van de touroperator en het reisbureau. Met name het vliegverkeer krijgt relatief veel aandacht omdat het massa-toerisme over lange afstand is mogelijk gemaakt door technologische en daaraan gekoppelde kosten- en prijsontwikkelingen in dit verkeer. Gewezen wordt onder meer op de overgang van propelleraandrijving naar straalaandrijving, de rendementsproblematiek en de betekenis van de "load factor", de tariefstelling in IATA-verband, en de vraagelasticiteit.

In de daaropvolgende twee hoofdstukken wordt aandacht besteed aan respectievelijk de toeristische motivatie en de economische en sociale invloed van

het toerisme. In het kader van de behandeling van dit laatste wordt onder meer stilgestaan bij de problematiek van de kosten-baten verhouding, het multiplier-effect, de importquote, het toeristisch bestedingspatroon, de kosten van openbare diensten, de rol van de overheid, de toeristendichtheid en het verband tussen soort toerisme en aard en mate van sociale verandering. Onder het hoofd sociale invloed van het toerisme wordt ook aandacht geschonken aan het zogenaamde sociaal toerisme, zijnde het van overheidswege gesubsidieerde toerisme. Deze vorm van toerisme die oorspronkelijk ten behoeve van de financieel minst draagkrachtigen in de Westerse samenlevingen functioneerde omvat bij Lundberg met name het door de federale en staats-overheden in de USA gesubsidieerde toerisme in de nationale en staatsparken. Hij spreekt dan ook van sociaal toerisme voor de middenklasse.

Hierna volgen twee hoofdstukken over de ontwikkeling van bestemmingsgebieden en voorbeelden daarvan. Bij de bespreking wordt met name aandacht besteed aan de grootschalige projectontwikkeling met behulp van een zogenaamd interdisciplinair masterplan. Hierbij komen onder meer aan de orde: het prognosticeren van de hotelkamerbehoefte en van de arbeidsbehoefte, de rol van de marktanalyse, investeringsmodellen, fasering in de tenuitvoerlegging van plannen, ecologische overwegingen, de gewenste mate van overheidsbemoeienis, het vraagstuk van de grondspeculatie, de rol van condominiums in de financiering, en de "destination life cycle" van bestemmingen in ontwikkelingslanden. Als voorbeelden worden onder meer beschreven de ontwikkeling van Walt Disney World in Orlando, Florida, van diverse op initiatief van Rockefeller ontwikkelde Rockresorts (Caneel Bay Plantation, St. John, US Virgin

Islands; Dorado Beach en Cerromar Beach, Puerto Rico; Little Dix Bay, Virgin Gorda, British Virgin Islands; Mauna Kea, Hawaii), de ontwikkeling van Nosara in Costa Rica, en de ontwikkeling door de Aga Khan van de Costa Smeralda op Sardinië. In een afzonderlijke paragraaf wordt uitvoerig aandacht besteed aan de ontwikkeling van het Caraïbisch Gebied als toeristische bestemming. Naast een behandeling van gezamenlijke kenmerken en problemen wordt apart ingegaan op de positie van Puerto Rico, de Bahamas, de US Virgin Islands, Bermuda, Barbados en een aantal gebieden in zogenaamde Latijns-Amerikaanse rand-landen dat door de auteur tot het Caraïbisch Gebied wordt gerekend: het schiereiland Yucatan in Mexico en de kustgebieden van Venezuela en Colombia.

Het boek wordt besloten met een betoog over de rol en functie van onderzoek en marketing. Onderzoek is in deze context vooral te verstaan als marktonderzoek. Er worden in het marktonderzoek voor het toerisme twee benaderingen onderscheiden: de demografische en de behavioristische. In de demografische benadering wordt gezocht naar een correlatie tussen participatie in het toerisme en factoren als inkomen, opleiding, leeftijd, gezinssituatie, en urbaan of ruraal karakter van de woonplaats. In de behavioristische benadering wordt een poging gedaan de correlatie tussen participatie in het toerisme en psychologische voorkeuren vast te stellen. In het slothoofdstuk worden voorts onder meer behandeld de invloed van veranderende sociale waarden, de rol van het image van een bestemmingsgebied, marktidentificatie en de rol van de reclame en de mediakeuze.

Kanttekening

Het boek is zeer "casual" geschreven.

Door de grote hoeveelheid feitelijke informatie die werd verwerkt is het mogelijk een concreet en levens-echt beeld te verwerven van de "de abstractie toerisme". Nadelig voor de bruikbaarheid is dat de systematiek in de behandeling van onderwerpen nogal eens te wensen over laat: onderwerpen worden niet altijd op de daartoe meest aangewezen plaats behandeld. Voor het (terug)vinden van informatie is de uitvoerige index dientengevolge een onmisbaar instrument.

- 21) Burkart, A.J.; S. Medlik: Tourism: Past, Present, and Future, 1974 (7 p. bibliografie; 8 p. index)

De in dit handboek behandelde onderwerpen zijn in tien delen, ieder drie hoofdstukken omvattend, geordend.

Er wordt achtereenvolgens aandacht geschonken aan

- De historische ontwikkeling van het toerisme: vóór 1840, in de periode 1840-1914 en in de moderne tijd.
- De anatomie van het toerisme: het wezen en de karakteristieken van het toerisme (inclusief de definitieproblematiek), de mogelijkmakende en de veroorzakende factoren of motieven, en de economische betekenis van het toerisme in termen van de betalingsbalans, het inkomen en de werkgelegenheid.
- De statistische meting van het binnenlandse en internationale toerisme. Hierbij komen onder meer de navolgende onderwerpen aan de orde: de aanwendingsmogelijkheden van statistisch materiaal, de statistisch te meten grootheden en de metingsmethoden.
- De positie van de gebruikte verkeersmiddelen, de economie van het personenvervoer en de economische regulering van het vervoer.

- De binnen- en buitenlandse vraag naar verschillende typen accommodatie, de "economics of operation" voor accommodatie-ondernemingen en het profiel van de accommodatie-bedrijfstak. Bij dit laatste komen onder meer ter sprake: regionale spreiding, bedrijfsomvang, franchising en hotel-classificatie.
- De rol van de reisagent en de touroperator: kosten en baten voor de reisagent, prijsdifferentiatie in de luchtvaart t.b.v. het toerisme ("affinity group travel", tours per lijndienst, "inclusive tours" per charter), de invloed van de all-in reizen en de kostenbestanddelen van all-in reizen.
- De marketing: het marketing-concept, het product in het toerisme, de toeristische vraag, het prijsbeleid, marktonderzoek, productontwikkeling, reclame en verkoopbevordering, public relations, de marketing van all-in reizen.
- Planning en ontwikkeling: het geografische patroon in de toeristische vraag, locale, regionale, nationale en internationale toeristische aantrekkelijkheden, planning van infrastructuur en superstructuur in landelijke en stedelijke gebieden, aandacht voor behoud van de natuur, spreiding van de vraag in de tijd, draagkrachtnormen.
- Organisatie en financiering: soorten organisaties, organisatie op het internationale, nationale, regionale en locale niveau, financieringsbehoefte, financieringsbronnen, methoden van overheidsfinanciering, financiering vanuit de bedrijfstak, de toerist als financieringsbron (toeristenbelasting), de nationale toeristenorganisatie als financieringsbron, publieke versus private financiering, binnenlandse versus buitenlandse financiering, organisatie en financiering

van de toerisme-sector in Groot-Brittannië.

- De toekomst van het toerisme: toekomstige markten en bestemmingen met onder meer als determinanten omvang en samenstelling van de bevolking, inkomen en vrije tijd, autobezit en de geneigdheid om te reizen, toekomstige ontwikkelingen in de verkeersmiddelen en in accommodatievormen (tweede woningen), toekomstige organisatiestructuren en opleiding voor de toekomstige behoeften.

Kanttekening

Door het heldere taalgebruik, de zeer systematische opbouw en de toegevoegde index is dit werk zeer bruikbaar, als handboek én als naslagwerk.

- 29) Lanquar, Robert: Le tourisme international, 1977
(1 p. bibliografie)

Dit beknopte handboekje omvat twee delen. In het eerste deel wordt in vijf hoofdstukken ingegaan op de elementen van het internationale toerisme; in het tweede deel wordt in twee hoofdstukken aandacht besteed aan de economische en sociale effecten. Het eerste deel wordt voorafgegaan door een inleiding waarin de ontstaansgeschiedenis van het toerisme wordt geschetst. Het tweede deel wordt afgesloten met een beschouwing omtrent de toekomstperspectieven voor het internationale toerisme.

In de tot Deel I behorende hoofdstukken komen successievelijk aan de orde:

- De meting van het internationale toerisme en in dit verband ook de definitieproblematiek en de regels bij grensoverschrijding.
- De toeristische informatie en propaganda, en de rol van de nationale toeristenorganisatie.
- Het toeristische product in zijn samenstellende elementen en de distributie van het toeristisch

product via touroperators en reisbureaus.

- De transportmiddelen (weg-, spoorweg-, zee- en luchtvervoer).
- De internationale hotellerie en de voorzieningen in het vlak van de toeristische animatie.

In Deel II wordt stilgestaan bij:

- De economische betekenis van het internationale toerisme, met name voor wat betreft de betalingsbalans, maar daarnaast ook voor het nationaal inkomen, de werkgelegenheid en het overheidsbudget. Ook wordt in dit verband aandacht besteed aan de statistieken van het internationale toerisme van de World Tourism Organization en de OECD.
- De sociale en politieke draagwijdte van het internationale toerisme, te weten de geopolitiek van het internationale toerisme, de sociologische effecten en de effecten op het natuurlijk milieu.

Kanttekening

Dit boekje verschaft in kort bestek een veelheid aan bruikbare informatie.

33) Pöschl, Arnold E.: Fremdenverkehr - Volkswirtschaftslehre, 1971

In deze beknopte inleidende studie over de economische aspecten van het toerisme wordt het moderne toerisme gezien als een verschijnsel inhaerent aan de moderne economie. Aan de moderne economie liggen, aldus de auteur, ten grondslag: technische ontwikkeling, industrialisering, bevolkingstoename en verstedelijking. De permanente vlucht van het platteland heeft als tegenhanger de tijdelijke vlucht uit de stad in de vorm van toerisme.

Na deze achtergrondschets wordt het toerisme gezien als onderdeel van de buitenlandse economische be-

trekkingen: stilgestaan wordt bij de positie van het toerisme in de dienstenbalans en het grotere geheel van de betalingsbalans.

In een volgend hoofdstuk komt de toeristische markt aan de orde. De auteur ziet de toeristische vraag als een functie van positief: mobiliteit, koopkracht, verstedelijking, stedelijke bebouwingsdichtheid en vrije tijd; en negatief: reële afstand tussen woonplaats en vakantiebestemming. In het toeristisch aanbod worden twee hoofdsoorten onderscheiden: landschap en cultuur. Aansluitend worden de in het toerisme voorkomende markt vormen behandeld. De behandeling van het toeristisch aanbod aan cultuur en landschap wordt gecompleteerd met een beschouwing over het bedrijfsmatige aanbod en de van overheidswege aan te bieden faciliteiten. In totaliteit resulteert een overzicht van de onderscheiden componenten van het aanbod.

Hierna wordt de toeristische politiek aan de orde gesteld. Pöschl onderscheidt hierin vijf fasen: inventarisatie/plaatsbepaling, formulering van doelstellingen, keuze van de middelen/instrumenten, inzet van de middelen en effectmeting. De toeristische politiek wordt onderscheiden in aanbodgerichte en in vraaggerichte politiek.

In een slothoofdstuk wordt ingegaan op de toeristische prognose. Daarbij worden twee hoofdsoorten onderscheiden: prognosen op basis van extrapolatie en prognosen op basis van futurologie of de wetenschappelijk gefundeerde leer van de toekomst. In het kader van de behandeling van prognosen van dit laatste type wordt aandacht gewijd aan de capaciteits- en verzadigingsproblematiek en aan alternatieven voor het toerisme.

De auteur besluit zijn boek met twintig samenvattende stellingen over de nationaal-economische en internationaal-economische aspecten van het toerisme.

- 36) Tietz, Bruno: Handbuch der Tourismuswirtschaft, 1980 (22 p. bibliografie; 7 p. index)

In dit 'handboek' wordt het toerisme behandeld, primair gezien vanuit de Bondsrepubliek Duitsland. Dit betekent dat gedeelten tekst die algemeen van strekking zijn worden afgewisseld met gedeelten die uitsluitend op West-Duitsland betrekking hebben en voorts dat de in de algemene tekst voorkomende verwijzingen naar concrete situaties ook vaak op Duitsland betrekking hebben.

De behandelde stof is in twaalf hoofdstukken geordend. De hoofdstukken zijn, gezien de totale omvang van het werk, van soms aanzienlijke omvang en worden dan zeer sterk onderverdeeld.

Na het eerste inleidende hoofdstuk waarin een aantal basisbegrippen, indelingen en typologieën en componenten van het aanbod worden behandeld, komen successievelijk aan de orde:

- De grondslagen voor het publieke en private toerismebeleid, de beslissingsterreinen, de doelstellingen, de onveranderlijke grootheden (data); kenmerken en instrumenten van de toerismemarketing; de financieringspolitiek; de planning.
- De maatschappelijke en economische betekenis van het toerisme: huidige ontwikkelingsstand en toekomstige tendensen; inkomsten en uitgaven en de invloed van wisselkoerswijzigingen; de beoordelingsniveaus en problemen bij de beoordeling, de rol van de zogenaamde "Erholungsnutzen" in de beoordeling, en de gevolgen voor het te voeren beleid.

- De algemeen maatschappelijke en economische veranderingen en het raamwerk van niet te beïnvloeden grootheden: de dynamiek der waarden, de technische vooruitgang en het rechtssstelsel; tendensen van de sociaal-economische ontwikkeling in de BRD; het specifieke data-raamwerk voor het toerisme onder meer omvattend de dynamiek in de vrije tijd, het klimaat, de ecologische problematiek, de op het toerisme betrekking hebbende rechtsregels, en de bescherming van de consument.
- De toeristische vraag van de inwoners van de BRD: kwalitatieve grondslagen, typologieën van toeristen, de invloed van het toeristisch image en het verloop van het beslissingsproces; de omvang en samenstelling van de toeristische vraag op grond van ambtelijke statistische gegevens en uitkomsten van markt- en opinie-onderzoek.
- De vraag van buitenlanders naar toerisme in de BRD: kenmerken, omvang en samenstelling.
- De zakenreizen en het congres- en tentoonstellingstoerisme: kenmerken van zakenreizigers, economische betekenis van congrestoerisme, economische betekenis van tentoonstellingstoerisme.
- Het nationale, regionale en lokale overheidsbeleid ten aanzien van het toerisme: grondslagen en instrumenten voor het nationale beleid in industrielanden en ontwikkelingslanden; grondslagen en instrumenten voor het regionale en lokale beleid; het toeristisch beleid in de BRD op nationaal, regionaal en lokaal niveau.
- De "Naherholung", het stedentoerisme en het kuurtoerisme.
- Touroperators, reisbureaus en andere bemiddelende en informatieverstrekende instanties: ontwikkeling en structuur van het touroperatorwezen, marketing-

beleid en management in het touroperatorwezen; ontwikkelingstendensen, concentratie en vervlechting en marketing bij reisbureaus; congresbureaus, reisleiders, en animatie als speciale dienstverleningen; overkoepelende toeristische organisaties; toeristische opleidingen en toerisme-onderzoek in Europa.

- De vervoersondernemingen als partners in het toerisme: algemene ontwikkelingstendensen, de verkeersmiddelen in het toerisme, de vervoersondernemingen te weten taxibedrijf, busbedrijf, autoverhuurbedrijf, de spoorwegmaatschappijen, de luchtvaartmaatschappijen en de scheepvaartmaatschappijen.
- De logies- en maaltijdverstreckende bedrijven, de stads- en sporthallen en de congrescentra als partners in het toerisme: ontwikkeling en huidige situatie van het logies- en restaurantwezen; ontwikkelingstendensen in de hotellerie, franchising, filiaalsysteem, samenwerkingsvormen, marketingbeleid, investeringsproblematiek en kapitaalbehoefte, management; de parahotellerie; het kampeertoerisme en de campings; het restaurantwezen; de stads- en sporthallen; de congrescentra.

Kanttekening

Hoewel de auteur het boek als handboek betitelt is het door de grote omvang en de vrij sterke gerichtheid op de West Duitse situatie als zodanig weinig bruikbaar. Het lijkt eerder geschikt als naslagwerk. Naast de index, kan daarbij de uitvoerige, zij het niet altijd even systematische, inhoudsopgave van nut zijn.

- 40) Armanski, Gerhard: Die kostbarsten Tage des Jahres; Massentourismus- Ursachen, Formen und Folgen, 1978
(3 p. bibliografie)

Het gaat de schrijver bij deze studie niet zozeer om een volledige analyse van het toerisme in al zijn verschijningsvormen, maar om een algemene karakterisering van het internationale toerisme met ontspanning als doel en beperkt tot de massale verschijningsvorm ervan in de periode na de Tweede Wereldoorlog.

In de gangbare toeristische leerboeken en onderzoeken overheersen beschrijving en kwantificering van de verschijnselen; pogingen tot theorievorming ontbreken vrijwel. Met name uit de hoek van linkse, Marxistische sociale wetenschappers is er sprake van verwaarlozing van dit terrein. Daarom wil deze studie een eerste praktische en theoretische aanzet zijn om meer tot de kern van het verschijnsel door te dringen.

De objectieve inhoud van het toeristische proces bestaat uit de uitwisseling van geld uit de hoog-geïndustrialiseerde landen tegen toeristische diensten en waren uit de minder ontwikkelde perifere gebieden. De nagestreefde subjectieve zin is de diep menselijke wens zich te ontspannen en aan de eigen beperkte omgeving te ontkomen. Dit hele proces ligt ingebed in de kapitalistische economie van de samenleving, wordt door haar veroorzaakt, gevormd en beperkt.

Behandeld wordt dan achtereenvolgens een aantal statistisch weer te geven ontwikkelingen in de BRD, zoals de reisintensiteit, vacantiemotieven, bestemmingslanden, en een sociaal-economisch profiel van toeristen en thuisblijvers. Vervolgens komt aan de orde wat de toeristen nu werkelijk beweegt. Hierbij

worden verklaringen gezocht in de druk van de kapitalistische arbeidsomstandigheden en de sociale en natuurlijke omgeving, die de behoefte aan vakantie (het zoeken naar een beter leven) opwekken, maar tegelijkertijd de mogelijkheden scheppen en deze beperken. Vrije tijd en vakantie weerspiegelen immers de kapitalistische verhoudingen, worden koopwaar en winstobjecten voor het toeristische kapitaal, waardoor ze niet tegemoet komen aan de werkelijke behoeften van de mensen. Aan de hand van de toeristische werving wordt dit getoond.

Verder wordt het (winst)karakter van de toeristische industrie duidelijk gemaakt waarbij steeds weer blijkt dat in de internationale toeristische arbeidsverdeling het de ontwikkelde, geïndustrialiseerde landen zijn, die het meest profiteren, terwijl de toeristenontvangende landen met de economische en sociaal-culturele gevolgen en een verstoring van het milieu blijven zitten. Ook bij de effecten van de toeristische werkgelegenheid worden grote vraagtekens gezet. Ter illustratie van het een en ander wordt de situatie in Spanje, het gebied Rousillon in Frankrijk en het Indonesische eiland Bali als voorbeeld gegeven.

Tenslotte wordt onderzocht wat er in de toeristen omgaat, door welke omstandigheden hun waarnemen beperkt en hun ervaringen onbevredigend zijn en dat dit weinig van doen heeft met ontspanning, of internationaal begrip tussen volkeren zou kunnen opleveren.

Naast alle kritiek wordt een poging gedaan om ook enkele alternatieven te bieden. Deze worden onder meer gezocht in een betere bescherming tegen misleiding en onzorgvuldigheid in de reiswereld, betere voorlichting en informatie (ook met betrekking

tot de sociale en politieke realiteit in de vacantielanden) en in het meer zelf organiseren van reizen. Ook zouden de arbeidersbewegingen (vakbonden) zich meer met de vorm en inhoud van de vacaties moeten bezighouden.

- 41) Blok-Van der Voort, E.M.: Vakantie nader bekeken: een rol-theoretische exploratie, 1977 (4 p. bibliografie; 3 p. index)

In dit proefschrift wordt aandacht besteed aan de vorming van een theoretisch kader en een onderzoek gerapporteerd naar de betekenis of beleavingsaspecten van de vakantie voor de betrokkenen. Beide zaken zijn naar de mening van de auteur in het vakantie-onderzoek tot nu te weinig aan de orde gekomen. In het eerste hoofdstuk wordt het verschillend, vaak verward gebruik van het woord vakantie beschreven, met name vakantie hebben wordt meestal gelijk gesteld aan vacantiereis, waardoor de "thuisblijvers" uit de aandacht verdwijnen.

Na een verkenning van de voor dit onderwerp weinig bruikbare sociologische literatuur met betrekking tot vakantie (met name Scheuch, Knebel, Hessels) en vervolgens theorieën met betrekking tot vrijetijd(s-besteding) (Scheuch, Wippler) worden aanknopingspunten gevonden in de benadering van Scheuch van vrijetijdsbesteding als die activiteiten, die niet noodzakelijk voortkomen uit de "centraal functionele rollen".

Een nadere bestudering van de diverse theorieën rond het rolbegrip (en positie, status, e.d.) blijkt noodzakelijk. Hierbij worden deze onderscheiden naar het realiteitsgehalte van het rolbegrip (rol als feitelijk gedrag, als verwachting ten aanzien van het gedrag en als subjectieve interpreta-

tie) en naar de reikwijdte van het rolgedrag (rol gekoppeld aan bepaalde posities in de samenleving of een ruimere toepassing).

Vervolgens wordt uitvoeriger ingegaan op de roltheorie van Gerhardt, die de structurele context of het empirisch fundament van de rol onderscheidt in status, positie en situatie, die blijken te verschillen in abstractieniveau, algemene geldigheid en institutionele verankering in de samenleving. De binding van de rol aan de structurele context verloopt via de interpretatie van deze context door de potentiële roldrager. Het begrip "centraal functionele rol" (van Scheuch) kan nu, gekoppeld aan de theorie van Gerhardt, worden opgevat als een positierol, waaraan door de auteur zelf de beleving van de centraal functionele rol door de individuele positiebekleider als belangrijk element wordt toegevoegd (onderscheid in objectieve en subjectieve cfr). Vervolgens wordt aangegeven onder welke voorwaarden vacantie kan worden opgevat als een positierol. Dit mondt uit in een algemeen rolmodel ter verklaring van de relatie tussen rolvervulling en de ritmisering van het leven van alledag en dient als referentiekader voor de studie en interpretatie van de vacantie.

Een en ander wordt aan de werkelijkheid getoetst door middel van een exploratief onderzoek onder werkende mannelijke beroepsbeoefenaren, homogeen samengesteld wat betreft type beroep en gezinssituatie (220 respondenten). Kernvariabelen zijn hierbij:

- De beleving van de vacantie in vergelijking met andere vormen van vrije tijd.
- De beleving van de vacantie als een doorbreking van het ritme van alledag en
- De doorbreking van het normale rolpatroon tijdens de vacantie.

- 45) Cohen, Erik: Toward a Sociology of International Tourism, in: Social Research, 1972

Doel van het artikel is een algemene theoretische benadering van het internationaal toerisme, gebaseerd op een typologie van toeristen, waarbij als criteria fungeren de relatie met de "toeristenindustrie" en de relatie met het gastland.

In de toeristische ervaringen wordt een zekere mate van "nieuwheid" gecombineerd met bekendheid. Ziet men de mogelijke combinaties van deze beide elementen als een continuüm dan zijn vier toeristische rollen te onderscheiden, te weten: de georganiseerde massatoerist, de individuele massatoerist, de "explorer" (onderzoeker) en de "drifter" of zwerver. De eerste twee typen worden als geïnstitutionaliseerde, de laatste twee als niet-geïnstitutionaliseerde toeristische rollen beschouwd. Deze typen worden vervolgens nader uitgewerkt. Het institutionaliseringsproces kenmerkt zich door transformatie van de toeristische attracties, hetgeen wil zeggen dat ze geschikt worden gemaakt voor massaconsumptie en door standaardisatie van de toeristische faciliteiten, gebaseerd op Westerse criteria. Dit gaat gepaard met een ruimtelijke en sociale scheiding. De toerist blijft in een eigen wereld, omgeven door de gastbevolking, maar niet geïntegreerd er in.

Wat betreft de overige typen probeert de explorer zich minder, de drifter zich meer met de autochtone bevolking te identificeren.

Tenslotte worden suggesties gedaan voor verdere studie van de contacten tussen de diverse typen toerist en de bevolking, de invloed van het toerisme op het gastland, de wijze van ontstaan van het toerisme, e.d.

- 46) Cohen, Erik: Rethinking the Sociology of Tourism, in: Annals of Tourism Research, 1979 (3 p. bibliografie)

In dit artikel wordt als het ware de balans opgemaakt van de huidige stand van zaken met betrekking tot de sociologie van het toerisme en worden suggesties gedaan voor een vruchtbaardere verdere ontwikkeling. De auteur zet zich af tegen de bestaande tendens tot over-algemenisering (men spreekt van "de" toerist) en universele modellen (met betrekking tot de toeristische ontwikkeling in een bestemmingsgebied en de invloed van het toerisme op de gastbevolking). Hij pleit voor het maken van meer specificaties, het hanteren van diverse typologieën, e.d..

Verder is noodzakelijk een uitwerking van begrippenkaders, hetgeen hij illustreert met een voorbeeld, ontleend aan MacCannell.

Een aantal basisproblemen in het toeristisch onderzoek dient opnieuw te worden geformuleerd. Wat betreft de invloed van het toerisme op bestemmingsgebieden moeten, naast de feitelijke gevolgen, ook de subjectieve waarderingen van diverse partijen (bevolking, toeristen, onderzoeker, e.d.) in de analyse worden betrokken.

Tenslotte wordt gepleit voor een gemeenschappelijke onderzoeksstijl, die ondanks theoretisch pluralisme en eclectisme, continuïteit en generaliseerbaarheid moet opleveren.

- 48) Duim, V.R. van der: Vakantiebesteding: een cultuursociologische analyse, 1981 (4 p. bibliografische aantekeningen; 10 p. literatuuroverzicht)

Doel van deze doctoraalscriptie is een relatie te leggen tussen het vier-functieparadigma van Parsons en een veelheid van theoretische (sociologische) in-

zichten met betrekking tot de toerist om zo tot een geïntegreerde visie te komen. Centraal staat het gedrag van de vacantieganger (of de toerist) en de vele verschijningsvormen hiervan, benaderd vanuit een cultuursociologisch gezichtspunt d.w.z. het gaat om de interpretatie, rationalisering, e.d. van dit gedrag.

Begonnen wordt met een uitleg van deze benadering en het vier-functieparadigma. Kort gezegd houdt dit laatste in dat op het niveau van het algemene handelingssysteem van de toerist vier subsystemen zijn te onderscheiden, te weten het gedragssysteem, het persoonlijkheidssysteem, het sociaal systeem en het culturele systeem, die gerelateerd worden aan de vier functies die ieder handelingssysteem moet vervullen. Respectievelijk zijn dit de behoefte aan adaptatie, doelbereiking, integratie en "latency" (patroonhandhaving en spanningsregulering).

Het gedragssysteem van de toerist neemt een belangrijke conditionerende plaats in, waarbij adaptatie te vertalen is in behoefte aan zowel zekerheid als aan nieuwe ervaringen (avontuur). Het persoonlijkheidssysteem van de toerist refereert aan verlangens naar erkenning, prestatie, prestige. Integratie is te beschouwen als een verlangen naar omgaan met andere individuen, ofwel naar een afstemming van interactie van mensen op elkaar via het sociale systeem, terwijl het cultureel systeem richting en ondersteuning geeft aan het handelen door waarden, normen, ideeën, e.d.; het vormt als het ware de "definitie van de situatie". Vervolgens worden deze ideeën (hypothesen) getoetst aan de huidige (sociologische) theorieën met betrekking tot het toeristische gedrag.

Allereerst volgt een beschrijving van het huidige culturele klimaat, waarbinnen de toeristen leven en handelen, gekenmerkt door modernisering en differentiatie, vakantie als welvaartsverschijnsel en een "immoralistisch ethos" (levensstijl), dat te omschrijven is als consumentistisch en neiging tot privatisering.

Voorts blijkt hoe bij de toerist het verlangen naar zekerheid overheerst, de verandering meestal beperkt blijft tot wisseling van de (sociale) omgeving (als een decor). De rol van de toeristenindustrie komt hierbij aan de orde en het alternatief toerisme. Uitgewerkt wordt hoe vakantie tegemoet kan komen aan de behoefte aan erkenning en ego-expansie, o.a. via de theorie met betrekking tot de demonstratieve ervaringsconsumptie van Knebel en een analyse van de zogenaamde vakantie van de "vier s-en" (sun, sea, sand, sex).

Tenslotte komt de behoefte aan gezelligheid, de omgang met anderen aan bod en een verkenning van de factoren die dit doel (contacten maken in de vakantie) weer tegenwerken (gezin, groepsreis).

De beste illustratie van het een en ander vormt de wintersportvacantie, waarin de behoeften van de moderne toerist en de bevrediging ervan het duidelijkst samengaan.

- 50) Hessels, A.: Vakantie en vakantiebesteding sinds de eeuwwisseling, 1973 (9 p. bibliografie)

Deze studie is macro-sociologisch en historisch van aard. Dat wil zeggen dat op het niveau van de Nederlandse samenleving wordt geprobeerd relaties te leggen tussen de vacantieduur en de vakantiebesteding en de veranderingen in de structuur en de

cultuur van de samenleving.

Hierbij wordt de ontwikkeling gevolgd vanaf het einde van de 19e eeuw tot de huidige, moderne, massale vormen van vakantiebesteding.

De structureel-functionalistische invalshoek staat hierbij voorop. Men analyseert dan in hoeverre de objectief waarneembare gevolgen van een sociaal-cultureel verschijnsel hebben bijgedragen aan het voortbestaan en de continuïteit van een sociaal systeem. Verondersteld wordt dat de vakantie tot op heden functioneel is geweest als "evenwichts-" of "ontsnappingsmechanisme".

Vacantie wordt gezien als een institutie, een bundeling van sociale gedragsmodellen die in tegenstelling tot bijvoorbeeld de institutie arbeid minder gestructureerd en genormeerd zijn.

Op grond van de mate van verandering in sociaal en geografisch milieu die bij vakantie optreedt en met wie op vakantie wordt gegaan, worden drie vacantietypen onderscheiden, te weten: 1) vormen met weinig verandering (de zogenaamde thuisblijvers) 2) vormen met verandering en sterke bindingen (o.a. het bezoek aan familie en vrienden, het verblijf in een conferentie-oord, natuurvriendenhuis, e.d. en de begeleide groepsreis) 3) vormen met verandering en zwakke bindingen (het verblijf in hotel/pension, kampeerhuisjes, bungalows, caravans en andere kampeervormen).

Centraal staat voortdurend het zoeken naar verbanden tussen de verschillende vakantievormen en het heersende type samenleving. Op grond van voor de vakantie relevante sociale veranderingen wordt de volgende indeling gehanteerd:

- de agrarisch-ambachtelijke samenleving met sterk traditionele inslag;

- de industrieel-urbane samenleving;
- de post-industriële samenleving na de Tweede Wereldoorlog, gekenmerkt door toename van de welvaart, de consumptie, de technocratie, de invloed van de overheid, e.d. en
- de vrijetijdsmaatschappij, het type van de toekomst, beginnend in de jaren zeventig.

Over de motieven die tot een vacantiereis leiden, was in de literatuur een drietal (summiere) theorieën ontwikkeld, te weten 1) de compensatietheorie, waarin de vakantie wordt gezien als tegenwicht voor het dagelijkse leven, waarin een aantal fundamentele behoeften niet meer tot hun recht komen 2) de exploratietheorie die uitgaat van de behoefte aan nieuwe ervaringen en kennis en 3) de statutheorie die de aandacht richt op de behoefte aan maatschappelijk prestige, dat door de vakantie kan worden verworven.

Mede op basis hiervan worden hypothesen ontwikkeld ten aanzien van de verschillende functies die de vakantie heeft gehad in de verschillende samenlevingstypen, met name de ventielfunctie van de vakantie: het wegwerken van frustraties, fricties en spanningen in de samenleving.

Voordat deze hypothesen onderzocht worden voor drie duidelijk van karakter verschillende tijdvakken, wordt eerst uitvoerig aandacht besteed aan de strijd om de vakantie. De typering van deze tijdvakken - vóór 1914: de vakantie als gunst - tussen de oorlogen: de vakantie als eis en - na 1945: de vakantie als recht en gewoonte, geeft al een beeld van de veranderende opvattingen in de samenleving ten aanzien van de vakantie. Deze indeling loopt niet parallel met de eerder genoemde

maatschappijtypen. Deze schuiven als het ware over elkaar heen, waarbij het ene dan weliswaar dominant is, maar het andere nog niet verdwenen.

Vervolgens wordt steeds een globale typering gegeven van de samenleving in het betreffende tijdvak en de daarin voorkomende vacatievormen, waarbij veel ondersteuning wordt gevonden voor de eerdere veronderstellingen. Aparte aandacht wordt besteed aan de achterstand in vacatieparticipatie vanuit het agrarisch milieu.

Tenslotte wordt een beeld gegeven van in de toekomst te verwachten ontwikkelingen en wordt geprobeerd de ruimtelijke gevolgen hiervan in te schatten.

Kanttekening

De studie is belangrijk als een van de weinige toepassingen van sociologische theorieën en begrippen op het verschijnsel vacatiebesteding en vanwege de historische analyse van de vacantie in Nederland over een periode van zeventig jaar.

- 51) Hömborg, Erentraud: Tourismus: Funktionen, Strukturen, Kommunikationskanäle, 1977 (20 p. bibliografie)

In deze studie probeert de auteur de functioneel-structurele systeemtheorie, zoals die ontwikkeld is door Niklas Luhmann, toe te passen op het toerisme. Het is een zeer abstracte theorie, waarin het toerisme enerzijds wordt beschouwd als een subsysteem dat functies vervult voor de samenleving als geheel en relaties onderhoudt met andere subsystemen als de economie, de politiek, e.d.. Anderzijds kan het toerisme ook geanalyseerd worden als een apart systeem met eigen functiestructuren en subsystemen. Het gebruik van de functioneel-

equivalente methode houdt in dat ook naar "alternatieven" wordt gezocht, d.w.z. dat wordt gekeken welke andere structuren bepaalde functies ook zouden kunnen vervullen.

Na een korte inleiding wordt een uiteenzetting gegeven van de theorie van Luhmann, de verschillen met Parsons en enkele centrale begrippen zoals het probleem van de complexiteit, structuur, functie, e.d..

Vervolgens wordt een overzicht gegeven van de ontwikkeling van het toeristisch onderzoek, waarin met name in het werk van Hunziker (1943) relaties te vinden zijn met het huidige functionalisme.

Uitvoerig becommentarieerd worden recentere "sociologische" auteurs zoals Leugger, Enzensberger, Knebel, Rieger, Pöschl en Wagner.

In een historische terugblik wordt de betekenis van het reizen geanalyseerd in vroegere maatschappijsystemen om tot een beter begrip te komen van de functies van het toerisme in onze huidige samenleving.

Vervolgens wordt nagegaan welke functies (stabilisatie, socialisatie, e.d.) en dysfuncties het toerisme vervullen kan voor uitgedifferentieerde (sub)systemen als de politiek, economie, cultuur, sociale groeperingen, psychische systemen, e.d. en af en toe wordt aangestipt welke functionele equivalenten mogelijk zijn.

Daarna komt de structuur van het toerisme zelf als sociaal systeem aan de orde. Deze structuur bestaat uit gegeneraliseerde gedragsverwachtingen i.c. geïnstitutionaliseerde motieven, rollen en stereotypen of "images", waarbij de generalisering volgens een drietal dimensies verloopt, te weten de sociale

(leidt tot consensus), de zakelijke (gaat individuele gedragsonzekerheid tegen door de vorming van rollen) en de tijdsdimensie (vorming van stereotypen). Generalisering fungeert in het algemeen als een mechanisme om binnen een systeem individuele teleurstellingen en afwijkingen te verwerken en stabilisering van het gedrag te bevorderen. Omdat de omgeving door haar complexiteit nooit geheel te begrijpen is, waardoor onzekerheid en emotionele afwijzing ontstaan, worden stereotypen (op subjecten betrokken vooroordelen) en imago's (object-betrokken attitudes) gevormd. Deze worden door communicatieprocessen beïnvloed, gestabiliseerd en eventueel veranderd.

Hoe dit in zijn werk gaat komt ter sprake in Hoofdstuk 7, waarin met name de onderdelen "public relations" en de zogenaamde consumptieve werving (reclame) en haar functies (informatieverstrekking, bemiddeling en beïnvloeding) worden doorgelicht. Dit om de werking van de toeristische werving duidelijk te maken. Hieraan worden drie belangrijke functies toegekend. Op de eerste plaats beïnvloeding; in alle fasen van besluitvorming is toeristische werving gericht op het bereiken van consensus over de noodzaak tot reizen en levert zo de motivaties. Een tweede functie bestaat in het opbouwen van imago's van vacantielanden, die moeten aansluiten bij de verwachtingen van de potentiële vacatiegangers. Een derde functie is informatie geven. Deze blijkt meestal onvoldoende waar. Hömberg spreekt over "reductie" van informatie door foute, gebrekkige gegevens, door schijnrelevantie, door "onthematische" uitspraken die zich richten op het oproepen van gevoelens en stemmingen en door een onkritische overname door de massamedia van op

P.R. berustende berichtgeving.

Tenslotte wordt de mogelijkheid tot interculturele communicatie via het toerisme ter discussie gesteld. Hierbij wordt ingegaan op de opbouw van attitudes en de geringe neiging tot verandering. Hömberg komt dan ook tot de conclusie dat het toerisme niet in staat is de barrières in de vorm van stereotypen en vooroordelen te overwinnen.

Kanttekening

Het theoretisch gedeelte is erg abstract en vrij moeilijk te begrijpen. Practisch bruikbaar en concreter is vooral het gedeelte over de functies van de toeristische werving.

- 52) Keller, Peter: Soziologische Probleme im modernen Tourismus, unter besonderer Berücksichtigung des offenen und geschlossenen Jugendtourismus, 1973 (15 p. bibliografie)

De studie bestaat uit een theoretisch gedeelte (120 p.) en een empirisch onderzoek naar socialisatieproblemen in het jeugdtoerisme. Het eerste, algemenere deel wordt hier besproken.

Begonnen wordt met het toerisme als onderwerp van maatschappij- en met name cultuurkritiek. Ingegaan wordt op het verschijnsel massatoerisme en de eenzijdige interpretaties daarvan zoals de concentratie van het toerisme in tijd en ruimte, de gelijkstelling met georganiseerde reizen, e.d.. De zogenaamde repressieve theorie (Enzensberger, Kentler), die het toerisme zien als een product van de industriële wereld dat de bestaande situatie rechtvaardigt en de ontevredenheid van de mensen kanaliseert, en de opvattingen van Knebel worden kritisch bekeken. Vraagtekens worden gezet bij Knebel's theorie van de "naar-buiten-gerichte" toerist, de overschatting

van de rol van de georganiseerde reis en de invloed van de institutionele factoren, de verenging van de toeristische rol tot vooral het consumptieve aspect en de door Knebel gesignaleerde trends in het moderne toerisme.

Vervolgens worden diverse aspecten behandeld die relevant zijn voor het toeristisch sociologisch onderzoek zoals het samenvallen van vakantie en reizen, definities van vakantie, toerisme, vreemdelingenverkeer, de historische ontwikkeling, de materiële voorwaarden voor de toeristische expansie in de hoog-geïndustrialiseerde maatschappijen en een aantal methodische problemen die samenhangen met de complexiteit en ondoorzichtigheid van de toeristische situatie.

Aan de hand van de bestaande sociologische theorieën wordt de plaats van het toerisme in de moderne industriële maatschappij aangegeven. Aan de orde komen de ontwikkeling en de betekenis van de vrije tijd en de diverse vormen hiervan. Daarna wordt betoogd dat het toeristische gedrag kwalitatief verschilt van het dagelijkse vrijetijdsgedrag en dat in het weekend en dat derhalve een aparte sociologie van het toerisme gerechtvaardigd is. Om tot een macro-sociologische interpretatie te komen voert Keller twee nieuwe dimensies in, te weten: toerisme moet worden gezien als een speciale soort van ruimtelijke mobiliteit, onderdeel van een totale mobilisering in de maatschappij, veroorzaakt door industrialisering en urbanisering en sociaal-psychologisch gezien berustend op een psychisch-geestelijke mobiliteit, die gekenmerkt wordt door negatieve vlucht- en positieve "belevings"-motieven. Als tweede verklaringsdimensie voert hij het begrip "buren-relaties" ("Nachbarschaftliche Beziehungen")

aan, te verstaan als het resultaat van keuzeprocessen in het kader van relatief neutrale kennis-
senkringen, die als gevolg van de steeds toenemen-
de interdependentie tussen de mensen wereldwijd
zijn uitgedijd. Het toerisme geeft gelegenheid
tot deze buur-relaties en via deze de mogelijk-
heid tot bevrediging van de behoefte aan nabij-
heid en afstand.

Vervolgens wordt de structuur van de toeristische
vrijtijdswereld geanalyseerd, waarbij gezellig-
heid het belangrijkste structurele element is.
Deze toeristische gezelligheid is gebaseerd op
subculturele vacantiennormen, die op bepaalde ter-
reinen losser en toleranter zijn dan in het leven
van alledag. Dit leidt tot een nieuwe groepsstruc-
tuur, door Keller aangeduid als "Tou(risme)- Ge-
bilde": een open weinig gestructureerde groep met
naar believen van vluchtig tot zeer affectief va-
riërende contacten en verschillende vacantiestij-
len. Ook spelen de gezelligheidsverhoudingen zich
af in een nieuw spanningsveld tussen openbaarheid
en privatisering.

Als aanvulling op de voorgaande macro-sociologi-
sche analyse volgt een micro-sociologische analy-
se van de toeristische rol. Het is een zogenaamde
totale rol, die verwachtingen ten aanzien van di-
verse levensgebieden inhoudt, waarbij het aantal
verschillende partiële rollen uit het dagelijks
leven sterk wordt verminderd. De toeristische rol
wordt versterkt door een vakantie-stereotype, be-
paald door ideeën omtrent psychische en fysieke
ontspanning en gewoonten en tradities, die ont-
wikkeld zijn vanuit de toeristische wereld.

Tenslotte worden via een functionele analyse de

gevolgen nagegaan van het toerisme voor het individu. Deze bestaan onder meer in een vermindering van de rollen-stress (belasting door veelvuldige rolwisselingen), een latente integratieve functie, mogelijkheden tot persoonlijke ontwikkeling, het uitproberen van nieuwe rollen (vooral bij jongeren) en het ontwikkelen van een speciale gezinsvacantiecultuur. Speciale aandacht, in verband met het tweede empirische gedeelte van het boek, wordt besteed aan het collectieve (georganiseerde) jeugdtoerisme en de integratiemogelijkheden van groepen binnen de systemen van toeristische gezelligheid.

- 53) Knebel, H.J.: Soziologische Strukturwandlungen im modernen Tourismus, 1960 (4 p. bibliografie)

De bedoeling van deze studie is een beschrijving en analyse van het toeristisch gedragspatroon en de motivaties die hieraan ten grondslag liggen. Om dit te begrijpen wordt geschetst hoe dit toerisme zich in de loop van circa twee eeuwen in Duitsland heeft ontwikkeld, waarbij de ontwikkeling en de zich voordoende veranderingen steeds in verband worden gebracht met meer algemene maatschappelijke veranderingen.

Hierbij baseert Knebel zich op de indeling van Riesman, die deze heeft opgesteld om het Amerikaanse sociale karakter te typeren, te weten:

- het door traditie bepaalde sociale karakter;
- het naar-binnen-gerichte ("inner-directed"), gekenmerkt door sterk verinnerlijkte waarden en normen (geweten) als leidraad voor het handelen;
- het op-anderen-gerichte ("other-directed"), waarbij het denken en het gedrag van anderen

richtsnoer worden voor het individu en voortdurende aanpassing en sociabiliteit gewaardeerd worden.

Knebel gaat te werk volgens de ideaal-typische methode, d.w.z. dat de meest essentiële kenmerken van het vroegere en huidige toeristische gedragspatroon op dit model van Riesman worden toegepast. Bij de invulling hiervan wordt zowel gebruik gemaakt van empirisch materiaal zoals vreemdelingenverkeersstatistieken, case-studies op dit terrein, marktonderzoek als van eigen (participerende) observatie.

Begonnen wordt met de historische ontwikkeling van het toerisme. De "grand-tour" van de jeugdige adel uit de 17e en 18e eeuw en latere "kunstreizen" en het verblijf in badplaatsen en kuuroorden worden gezien als typisch traditioneel bepaalde reizen.

Het "naar-binnen-gerichte" toerisme wordt gekenmerkt door de "burgerlijke grand tour", waarbij men verbleef in badplaatsen of in een zomerverblijf op het platteland, maar ook door de ontdekking van de natuur en de sport, wat tot uitdrukking komt in het ontstaan van Alpenverenigingen, natuurvriendenorganisaties en allerlei toeristische jeugdbewegingen. Ook ontstaan in deze tijd (19e eeuw) de eerste georganiseerde groepsreizen (Thomas Cook) en reis-handleidingen (Baedeker). Behoeftte aan fysieke en psychische ontspanning is nu het motief geworden.

Verreweg het grootste deel van het boek is gewijd aan het "op-andere-gerichte" toerisme van tegenwoordig. Er wordt begonnen met een historisch overzicht van wat Knebel noemt de "secundaire toeris-

tensystemen", zoals het accommodatiewezen, verkeersverenigingen (VVV's), reisbureaus en reisorganisatoren en het overheidsbeleid.

Een hoofdstuk gaat over de ideologie van het sociaal toerisme, waarin duidelijk wordt hoe groot de invloed is geweest van de nationaal-socialistische organisatie "Kraft durch Freude", terwijl tegenwoordig sociaal toerisme als begrip nauwelijks bruikbaar is, aangezien het toerisme "massaal" geworden is of gedemocratiseerd.

Een kwantitatieve analyse (aantallen, participatie) en een kwalitatieve analyse (kenmerken als leeftijd, beroep van de toeristen, structuur en ontwikkeling van groepsreizen) van het toerisme gaat niet verder dan 1956.

Vervolgens wordt aangegeven hoe het "op-anderen-gerichte" karakter van het huidige toerisme tot stand is gekomen, de motieven hiervoor en hoe dit wordt bevestigd in de toeristische werving. Dit wordt nader uitgewerkt in een ideaal-typische schets van de moderne toerist als drager van een totaal andere rol. Een drietal ontwikkelingen is hiervoor verantwoordelijk:

- een tendens naar isolering van het individu in de maatschappij, wat in het reizen gepaard gaat met een tendens naar privéreizen, contacten met mede-toeristen in plaats van de lokale bevolking en bijvoorbeeld een groepsbinding, die de reisleader tot stand moet brengen;
- een behoefte aan zekerheid en een streven naar comfort, die het onverwachte en het gevaar uitschakelt, maar wel gepaard gaat met vrijwillige onvrijheid (bijvoorbeeld groepsreis met vast programma);

- een sterke mobiliteit, tot uiting komend in veelvuldige geografische mobiliteit, mentaliteitsveranderingen en een sociale mobiliteit, waarbij koopkracht de statusbepalende factor is geworden.

In de vrijetijdsmaatschappij en het toerisme m.n. gaat het hierbij om wat Knebel noemt een "demonstratieve vrijetijdsproductiviteit", waarbij in tegenstelling tot de opzichtige consumptie van materiële, luxe goederen zoals Veblen die schets- te, de consumptie van immateriële zaken zoals sensaties, ervaringen, belevingen, voorop staat. Bij de consumptie van materiële goederen werd vooral het zich onderscheiden van anderen nage- streefd door middel van statussymbolen. Door de democratisering van het huidige toerisme is dit niet zinvol meer. Men kent elkaar niet (anonimi- teit).

Bij de immateriële consumptie wordt de sociale erkenning juist gezocht in het feit dat men pre- cies zo is als anderen. Men wil erbij horen. Maar ook dit patroon veranderde. Het prestige schuilt niet in de beleving zelf, maar in het er op terug kijken. Dit uitvoerig door Knebel beschreven pro- ces wordt aangeduid als "de demonstratieve erva- ringsconsumptie". De waardering van iedere erva- ring verschuift naar de toekomst tot het moment waarop het aan anderen kan worden overgebracht, o.a. door middel van foto's, dia's, souvenirs, verhalen, e.d..

De studie eindigt met een analyse van de huidige reisvormen, die aangeduid worden als een soort confectiereizen met allerlei individuele aan- passingsmogelijkheden. Ook wordt hier nog naar

een verklaring gezocht voor het achterblijven van de handarbeiders in de participatie in het toerisme.

- 55) MacCannell, Dean: The Tourist; A New Theory of the Leisure Class, 1976 (11 p. index)

Het boek beoogt een structurele analyse te geven van de toerist (als feitelijke toerist en als model van de moderne mens) en de moderne samenleving. Volgens de auteur is de ontwikkeling en uitbreiding van de moderne samenleving sterk verbonden met het internationale toerisme en "sightseeing". Structureel betekent hier dat de samenleving als geheel wordt bestudeerd. Wat betreft de methode spreekt de auteur van "ethnografie" hetgeen in concreto neerkomt op observatie van en participatie in groepen toeristen en analyse van publicaties door, voor en over toeristen.

De sociologie van de vrije tijd bevindt zich nog in een beginstadium. Een verdere ontwikkeling hiervoor is nodig, omdat de samenleving is veranderd in een postindustriële of moderne samenleving, waarin het werk niet meer de centrale factor vormt voor de vorming van sociale relaties, sociale status, e.d., maar de vrijetijdsactiviteiten. De kern van dit moderniseringsproces wordt gevormd door sociaal-structurele differentiatie d.w.z. het geheel van steeds verder voortschrijdende verschillen tussen sociale klassen, levensstijlen, politieke en professionele groepen e.d.. Dit geeft de moderne mens een gevoel van onechtheid en vervreemding en veroorzaakt een verlangen naar natuurlijkheid en oorspronkelijkheid. Toerisme is zelf een voorbeeld van deze steeds verdergaande differentiatie en tegelijkertijd een ritueel, een collectieve inspanning om deze differentiatie en discontinuïteit te begrijpen.

Vervolgens worden allerlei thema's uitvoerig behandeld. Begonnen wordt met een beschrijving hoe in een moderne samenleving, als resultaat van een steeds verdergaand productieproces, uiteindelijk ook pure ervaringen (culturele ervaringen als shows, parades, toeristische als uitzichten, landschappen, sfeer) geproduceerd en verkocht worden als gebruiksartikelen. Deze zogenaamde culturele producties vervreemden de mens van het "echte" leven, zodat de mens daarom voortdurend op zoek is om deze "echtheid" te ervaren in het leven van anderen of op andere plaatsen.

Vervolgens wordt ingegaan op de structuur van toeristische attracties. Deze kunnen worden beschouwd als een empirische relatie tussen een toerist, een bezienswaardigheid en een "marker", d.w.z. een hoeveelheid informatie over de bezienswaardigheid door middel van aanduidingen, naam- en informatieborden. Zonder informatie zijn attracties namelijk niet te onderscheiden van onbekende zaken. Moderne mensen weten via een soort universele consensus wat de belangrijkste attracties zijn, zelfs in de meest afgelegen plaatsen. Iets wordt een attractie in een tweezijdig proces van "heiliging" van de bezienswaardigheid en het ontstaan van een rituele houding van de toeristen. Overigens vormen de attracties geen willekeurige verzameling, maar vertonen zij een structuur, die de structuur van de samenleving zelf weerspiegelt: het zijn namelijk elementen, losgemaakt uit hun oorspronkelijke, natuurlijke, historische en culturele context. Een belangrijk bestanddeel van de attracties wordt gevormd door het bekijken van het werk of de arbeidsprestatie van anderen. Dit

kan variëren van het bekijken van het functioneren van hele steden (Parijs, Londen) tot werken op straat (Midden-Oosten, Afrika), het bezoeken van markten, transportnetwerken (bruggen, trappen, pleinen), e.d.. Onbewust gaat de toerist kijken hoe de maatschappij werkt. Omdat men tegenwoordig eigen ervaring ziet als de belangrijkste manier van begrijpen, demonstreert de toerist door sightseeing dat hij niet vervreemd is. Ook de structuur van attracties als musea, parken, tradities, geschiedenis, komt aan de orde (dit alles in de Hoofdstukken 3 en 4).

Een belangrijk element in de analyse van attracties (Hoofdstuk 5) vormt het begrip "staged authenticity" (geënceneerde echtheid). Dit heeft te maken met de begrippen "front-regio" (bestemd voor bezoekers) en "back-regio" (alleen voor insiders, bijvoorbeeld keuken in hotel), ontwikkeld door Goffman. Vele toeristen willen eigenlijk het werkelijke, authentieke leven zien. Zo ontstaan sociale structuren om deze nieuwe sociale ruimten te creëren, waar outsiders wordt toegestaan de details te bekijken. De toeristen zien dan niet een oorspronkelijke "back-stage", maar een geënceneerde. Toeristische omgevingen kunnen nu worden beschouwd als een continuüm, waarbij de "front-" en de "back-regio's" als extremen of ideaaltypen fungeren en theoretisch allerlei tussenliggende stadia te onderscheiden zijn.

In een verdere analyse (Hoofdstuk 6) komt nog eens de relatie tussen de informatie over een attractie en de attractie zelf aan de orde. Zonder informatie stelt een bezienswaardigheid vaak niets voor. Ook is verwisselbaarheid mogelijk: de aanduiding zelf

kan de attractie worden, en is vernietiging van de attractie door de informatie mogelijk (bijvoorbeeld teveel naamborden, lange files van toeristen, e.d.). De toeristen zelf zoeken voortdurend naar aanvulling van de informatie om zich van de echtheid van de toeristische ervaring te verzekeren. Tegelijkertijd heeft men nooit de volledige zekerheid hierover, omdat het construeren van een toeristische realiteit gepaard gaat met een grote plooibaarheid en vrijheid. In een slothoofdstuk geeft de auteur een eigen standpuntbepaling ten opzichte van de verdere ontwikkeling van het toerisme en gaat hij in op de mogelijke verdiensten van zijn studie.

- 63) Wagner, Friedrich A.: Die Urlaubswelt von Morgen: Erfahrungen und Prognosen, 1970 (4 p. bibliografie)

Het boek geeft een overzichtelijke, systematische, feitelijke beschrijving van het fenomeen toerisme wat betreft haar omvang, kenmerken, de vele verschillende verschijningsvormen, de effecten op de maatschappij en de omgeving, haar historische wortels en verwachtingen voor de toekomst. Aan de orde komen de ontwikkeling van het reizen en de vormen ervan in het verleden, het moderne massale toerisme en een bespreking van de verschillende theorieën hierover van o.a. Enzensberger, Knebel, de kerken (Evangelische en RK), Kentler (met betrekking tot het jeugdtoerisme), Pöschl en Rieger.

Vervolgens geeft de auteur een analyse van de voorwaarden waaronder het huidige toerisme tot stand is gekomen. Besproken worden de ontwikkeling van de vervoersmogelijkheden en toenemende mobiliteit (trein, auto, vliegtuig, e.d.), de uit-

breiding van de (betaalde) vrije tijd, de georganiseerde reis, planning en aanpassing van het landschap aan de vakantiebehoeften (met als voorbeelden het vacantiedorp, de imitatie van oude, oorspronkelijke architectuur, het toeristisch inrichten van een heel gebied, Roussillon-Languedoc, skiverblijven uit een reageerbuis), de ontwikkeling van het hotelwezen en het ontstaan van allerlei nieuwe beroepen in de toeristische sector.

Wat betreft de vraagzijde gaat de auteur in op resultaten van psychologisch en sociologisch toeristisch onderzoek met betrekking tot de motieven, verwachtingen en rollen van de toerist (zoals de behoefte aan ontspanning, vlucht uit de druk van het arbeidsproces, en wat betreft jongeren de familie, behoefte aan contact en gezelligheid).

Apart aan de orde komen het reizen in familieverband (wensen ouders/kinderen, bevordering van gezinsvacanties), functie en betekenis van de vakantie voor jongeren en de rol van de natuur en landschappen in de beleving van de vakantie. In dit verband worden diverse vormen van toeristisch gedrag beschreven zoals trekken/wandelen, kamperen, bergbeklimmen, skiën, de aantrekkingskracht van water (zeeën, meren), het naturisme, e.d..

Als laatste wordt ingegaan op de beperkte volkenverbroederende werking van het toerisme en de relaties tussen toerisme en de internationale politiek.

- 67) Mayo, Edward J.; Lance, P.Jarvis: The Psychology of Leisure Travel; Effective Marketing and Selling of Travel Services, 1981 (5 p. index)

In dit boek wordt het individuele reisgedrag geanalyseerd vanuit een sociaal-psychologisch perspectief. Met name de psychologische en sociologische aspecten van het besluitvormingsproces met betrekking tot reizen staan centraal. Terwijl de economie inzicht geeft in de omvang en het belang van de reismarkt en demografische en economische kenmerken aangeven welke individuen in staat zijn te reizen of ertoe geneigd zijn (bijvoorbeeld voldoende inkomen, opleiding, e.d.) vraagt het begrijpen van de beslissing om te reizen onderzoek van de relevante psychologische en sociale factoren.

Getracht wordt te verklaren waarom mensen reizen (voor hun plezier) en inzicht te geven in de verschillende beslissingen die toeristen/vacantie-gangers moeten nemen en de factoren die de keuzen beïnvloeden.

Hoofdstuk 1 geeft het kader aan, waarin de psychologische principes gezien moeten worden die besproken worden in de volgende hoofdstukken. Het bestaat uit een kort historisch overzicht van het toerisme, het gaat in op de beschikbaarheid van tijd en geld als voorwaarde voor het reizen in de economisch hoog-ontwikkelde landen en eindigt met een model voor de studie van het reisgedrag dat de relaties aangeeft tussen de verschillende psychologische en sociologische sleutelbegrippen en waarin het individu gezien wordt als een besluitvormer, die besluiten neemt, variërend van routinematige tot tijdrovende ("extensive decisionmaking") als twee extremen van een continuum. De toeristische besluitvormer wordt beïnvloed door interne en sociale invloeden. De interne betreffen:

- de perceptie als het proces waarin het individu informatie (bijvoorbeeld ten aanzien van bestemmingsgebieden, reisafstanden, luchtverkeer) selecteert, organiseert en interpreteert om een samenhangend beeld van de wereld om hem heen te krijgen;
- het leerproces dat refereert aan veranderingen in het gedragspatroon van een individu, gebaseerd op ervaringen (bijvoorbeeld leren hoe te beslissen, te reizen, e.d.);
- de persoonlijkheid, als de mentale structuren die ervaring en gedrag op een ordelijke manier relateren;
- de motieven, als interne krachten die een persoon richten op het bereiken van persoonlijke doeleinden en
- de attitudes, bestaande uit kennis en positieve en negatieve gevoelens ten aanzien van objecten, gebeurtenissen of personen.

Tenslotte zijn er nog de sociale factoren, onder te verdelen in rol en familie-invloeden, referentiegroepen, sociale klassen en de invloed van cultuur en subcultuur. Ieder van deze factoren vormt het onderwerp van een volgend hoofdstuk (Hoofdstukken 2 t/m 7).

Kanttekening

In feite behandelt het boek algemene psychologische inzichten voor zover deze van toepassing zijn op het reisgedrag en vult deze aan met specifieke onderzoeksresultaten op het gebied van marketing, promotie, advertenties e.d.. Het is dan ook primair bedoeld voor personen die werkzaam zijn in de reis-industrie of een beroepsopleiding volgen in deze sector. De afstemming op de praktijk blijkt ook uit de toevoeging van een aantal discussievragen bij ieder hoofdstuk en een vijftal "practijkcases" in een appendix.

- 70) Baud-Bovy, Manuel; Fred Lawson: Tourism and Recreation Development, 1977 (4 p. bibliografie; 4 p. index)

In dit handboek wordt de "physical planning" voor toerisme en openluchtrecreatie behandeld, en een feitelijke basis daarvoor verschaft via kwantitatieve en kwalitatieve normen en standaarden. Aandacht wordt ook besteed aan de methodologie van de planologie. Daar ruimtelijke planning slechts zinvol mogelijk is in combinatie met andere disciplines wordt het boek begonnen met het schetsen van een achtergrond voor deze planning waarbij uit andere disciplines wordt geput. Dit omvat onder meer de definitie van toerisme, de factoren die het recreatiepatroon beïnvloeden, de relatie tussen toerisme en openluchtrecreatie, de groei van het toerisme en de mondiale spreiding, het toeristisch product en de rol van het toeristisch image, de investeringen in het toerisme en de positie van de staat en de particuliere sector daarin, en de bepaling van de sociaal-economische betekenis op project-niveau en op regionaal en nationaal niveau.

Na dit inleidende hoofdstuk wordt aandacht besteed aan de ruimtenormen en planningstandaarden (onderlinge verhoudingen) voor de algemeen noodzakelijke toeristische voorzieningen: accommodatie (hotels, hotels-garni en pensions, motels, campings en caravanparken, accommodatie voor sociaal toerisme, hostels, vacantiedorpen, apartementen, chalets en bungalows), restaurants, faciliteiten voor ontspanning, sport en culturele activiteiten, winkelbestand naar branches, administratieve, technische en andere bijkomende diensten, en technische infrastructuur (wegen en par-

keerplaatsen, watervoorziening, riolering, vuilophaal, electriciteitsvoorziening, telecommunicatiesystemen, e.d.).

Aansluitend worden de ruimtenormen en planningstandaarden voor, afhankelijk van de aard van de bestemming, meer specifiek noodzakelijke toeristische voorzieningen behandeld. Het betreft specifieke voorzieningen voor wintersportgebieden, kustgebieden (stranden en jachthavens), kuuroorden en rurale gebieden. Het daaropvolgende hoofdstuk is gewijd aan de normen en standaarden voor recreatieparken en openluchtrecreatiecomplexen. Na de behandeling van deze normen en standaarden voor de diversiteit aan toeristische en openluchtrecreatievoorzieningen worden drie hoofdstukken gewijd aan de in onderscheiden gevallen te volgen planningprocedures en te hanteren planningmethodologie.

In Hoofdstuk 5 komen de planningprocedure en planningmethodologie voor toeristische projecten en openluchtrecreatiecomplexen aan de orde. In Hoofdstuk 6 wordt de planning op het hogere niveau van regio en staat beschreven en in Hoofdstuk 7 wordt de opstelling van een zogenaamd masterplan voor toerisme of openluchtrecreatie behandeld. De auteur besluit zijn boek met een beschouwing over de controverse tussen ontwikkeling enerzijds en natuurbehoud en monumentenzorg anderzijds.

Kanttekening

Belangwekkend in dit handboek zijn met name de concrete (cijfermatige) gegevens met betrekking tot de ruimtenormen en de onderlinge proportionaliteiten neergelegd in planningstandaarden.

- 81) Pearce, Douglas G.: Tourist Development, 1981
(7 p. bibliografie; 2 p. index)

Dit beknopte handboek omvat een systematische inleiding in de problematiek van ontwikkeling van het toerisme, vanuit de invalshoek van de geografie. Het doel is een algemeen overzicht te verschaffen van de factoren die in de ontwikkeling van het toerisme een rol spelen en aan te geven hoe deze factoren op elkaar kunnen inwerken en tot verschillend resultaat kunnen leiden. Toeristische ontwikkeling kan volgens de auteur vele verschillende vormen aannemen. Bovendien kunnen deze verschillende vormen op verschillende wijzen, op verschillende schaal en in verschillend tempo worden gerealiseerd. Toeristische ontwikkeling vindt ook plaats in vele verschillende omgevingen. Ook de effecten van toeristische ontwikkeling zullen diensengevolge verschillen.

Na een eerste inleidend hoofdstuk waarin onder meer op deze verschillen in ontwikkeling wordt gewezen, wordt in het tweede hoofdstuk een analyse gegeven van de verschillende aanbodselementen die in de ontwikkeling een rol spelen, worden de motieven en verantwoordelijkheden van de "agents of development" in de publieke en private sector geschetst, en wordt een overzicht gegeven van typologieën van toeristische ontwikkeling. Als aanbodselementen komen aan de orde: attracties, transport, accommodatie, aanvullende faciliteiten en infrastructuur. Bij de typologieën van toeristische ontwikkeling worden behandeld: spontaan-gepland, plaatselijk beperkt - uitgebreider gebied omvattend en geïntegreerd - katalytisch. Ook het centrum - periferiemodel van Hills en Lundgren komt aan de orde.

In het derde hoofdstuk komt de evaluatie van toeristische hulpbronnen ter sprake. Er wordt stilgestaan bij de evaluatie van onder meer het klimaat, de fysische omstandigheden, de attracties, de toegankelijkheid, de grondeigendomsverhoudingen en het landgebruik, bouw- en zone-ringsvoorschriften, en de problematiek van de draagkracht. Het belang van de verschillende hulpbronnen zal van situatie tot situatie verschillend zijn naargelang het type toerisme dat wordt ontwikkeld, de context waarin dit plaatsvindt en de ontwikkelingsfase. Evaluatie van hulpbronnen impliceert het kiezen van evaluatiecriteria. Een kernprobleem in de evaluatie ligt bij de onderlinge weging van criteria.

In het vierde hoofdstuk wordt ingegaan op de analyse van de impact van toeristische ontwikkeling. Nadat een algemeen raamwerk voor de impactanalyse is geschetst, wordt afzonderlijk aandacht besteed aan de invloeden op het gebied van het milieu, op sociaal en cultureel gebied en op het terrein van de economie. Bij de behandeling van de economische effecten komen aan de orde: de betalingsbalans, de werkgelegenheid, de regionale ontwikkeling, het multiplier-effect, de inter-sectorale concurrentie, de inflatie en het effect op het overheidsbudget.

In het vijfde hoofdstuk wordt de ruimtelijke planning onder de loep genomen. Bij de bespreking hiervan wordt enerzijds onderscheid gemaakt naar het nationale, regionale en lokale niveau en anderzijds naar de typische kenmerken van de te ontwikkelen toeristische hulpbron. Als voorbeelden van dit laatste onderscheid komen aan de orde: kustgebieden, stedelijke gebieden en histo-

rische steden. De auteur vestigt voorts de aandacht op de beperkingen waaraan planning vaak onderhevig is.

Het slothoofdstuk is gewijd aan de beschrijving en evaluatie van twee verschillende toeristische ontwikkelingen: de grotendeels spontane ontwikkeling van Queenstown (Nieuw Zeeland) en de sterk geplande ontwikkeling van Languedoc-Roussillon (Frankrijk).

Kanttekening

Een zeer bruikbaar handboek. Belangwekkend is met name het signaleren van de diversiteit in toeristische ontwikkeling, en daaraan gepaard de diversiteit in effecten. Het grote aantal literatuurverwijzingen in de tekst verschaft nuttige handreikingen voor diepgaander studie op onderdelen.

- 83) Robinson, H.: A Geography of Tourism, 1976 (4 p. bibliografie; 14 p. index)

Deze omvangrijke inleiding in de geografie van het toerisme bestaat uit vijf delen met in totaal 22 hoofdstukken. Deel 5, waarin een schets wordt gegeven van de ontwikkeling en stand van het toerisme in een groot aantal bestemmingslanden, neemt met negen hoofdstukken ongeveer de helft van het totaal aantal pagina's in beslag.

Deel 1 bestaat uit vier hoofdstukken waarin achtereenvolgens worden besproken: de historische ontwikkeling van het toerisme (met name in Engeland), de ontwikkeling van de vraag (aan de hand van determinanten als vrije tijd, welvaart en mobiliteit), de toeristische motivatie en de componenten van het toeristisch aanbod (klimaat,

landschap, natuurlijke en "man-made" "amenities", historische en culturele gegevens, toegankelijkheid, accommodatie).

Deel 2 omvat twee hoofdstukken, waarin de metingsproblemen en de omvang en verspreiding van het toerisme op mondiaal niveau aan de orde komen.

In het kader van de metingsproblematiek wordt onder meer stilgestaan bij de definiëring.

In deel 3 wordt in een viertal hoofdstukken nader ingegaan op een aantal specifieke onderwerpen, te weten: de organisatie van het toerisme (nationale toeristische organisatie, touroperators en reisbureaus), het toeristisch vervoer, de economische en sociale betekenis van het toerisme met daarbij onder meer aandacht voor de betalingsbalans, de werkgelegenheid en de investeringen, en de toeristische planning.

In deel 4 wordt in drie hoofdstukken aandacht geschonken aan de wisselwerking tussen het toerisme en het milieu. Hierbij worden onderscheiden het stedelijk milieu, het rurale milieu en de kustgebieden.

In deel 5 wordt in afzonderlijke hoofdstukken stilgestaan bij de ontwikkeling en stand van het toerisme in onder meer het Verenigd Koninkrijk, West en Centraal Europa, Zuid Europa, Oost Europa en de Sovjet Unie, Noord Amerika, Afrika en het Nabije Oosten, een aantal Aziatische landen, en Australië en Nieuw Zeeland.

Kanttekening

Het omvangrijke deel 5 is sterk beschrijvend en feitelijk van aard, en is daardoor weinig geschikt voor systematische bestudering. In het geval van landen-case studies kan echter raadple-

ging van de daarop betrekking hebbende onderdelen van nut zijn.

De bruikbaarheid van deel 4 wordt nadelig beïnvloed door de sterke gerichtheid op de situatie in het Verenigd Koninkrijk. De studie kan voor het overige worden gekenschetst als een typisch inleidend werk.

- 92) Krippendorf, J.: Die Landschaftsfresser; Tourismus und Erholungslandschaft - Verderben oder Segen ?, 1975 (6 p. bibliografie)

Het doel van dit boek is een bijdrage te leveren tot het vinden van meer verantwoorde vormen voor het toerisme, met name gezien vanuit het oogpunt van behoud van landschappelijke waarden. De auteur gaat er van uit dat kritiek op het toerisme moet resulteren in verandering van de uitingsvormen; een discussie "toerisme ja of nee" heeft slechts academische maar geen praktische waarde.

Het betoog is opgesplitst in drie delen.

In het eerste deel wordt een overzicht verschaft van de toeristische explosie en de daaraan ten grondslag liggende factoren. In dit kader wordt aandacht geschonken aan de toeristische behoeften en een poging gedaan tot verkenning van de toekomstige zwaartepunten daarin. Ook wordt stilgestaan bij de factoren die de ontwikkeling van de vraag hebben mogelijk gemaakt, en bij de rol van de aanbieders in de particuliere en overheidssfeer. Op basis van de getalsmatige ontwikkeling in het verleden wordt de te verwachten toekomstige groei geraamd. De auteur voorziet, ondanks een afnemende jaarlijkse groei-voet voor het jaar 2000 drie- tot vijfmaal meer

toeristen cq vacantiereizen dan in het midden van de jaren 70. Een beslag op landschappelijke ruimte wordt behalve door het eigenlijke toerisme ook gelegd door de dagrecreatie en de weekendrecreatie ("Ausflugs- und Wochenendverkehr"; "Naherholung").

In het tweede deel van het boek wordt een overzicht gegeven van de nadelige gevolgen van de stormachtige toeristische ontwikkeling op het milieu zoals overschrijding van de draagkracht, visuele vervuiling en vertechnisering van het recreatielandschap. De algemene oorzaken van het kwaad zoals verwaarlozing van sociale kosten, korte termijn-denken en groeifetischisme worden verduidelijkt. Ook worden schuldigen aangewezen.

Het zwaartepunt van het boek ligt in het derde deel waarin 23 stellingen voor een betere toekomst worden geponeerd en uitgewerkt. De stellingen variëren van zeer voor de hand liggend tot zeer origineel:

- een hernieuwde bezinning op de doeleinden van het toeristisch beleid
- meer aandacht voor planning
- het denken in grotere gebiedseenheden
- de vorming van zwaartepunten volgens het principe van de gedecentraliseerde concentratie
- bepaling van de draagkracht van het landschap
- inspraak van de locale bevolking
- afweging van kosten en baten
- grond besparen door geconcentreerde bebouwing
- behoud en versterking van de landbouw
- het behouden en beschermen van bijzonder waardevolle landschappen t.b.v. de gehele gemeenschap

- bos in stand houden
- schoon water bevorderen en beschermen
- grotere aandacht voor het openbaar vervoer
- leefbare steden scheppen
- het oplossen van economische problemen in de ruimtelijke ordening
- vervuilers laten betalen
- vacatiespreiding en verlenging van het seizoen
- de bestaande bedcapaciteit beter benutten in plaats van de capaciteit uitbreiden
- het niet vertechniseerde toerisme bevorderen
- de vakantie- en vrijetijdsarchitectuur verbeteren
- intensivering van het toerisme-onderzoek
- leidinggevenden in het toerisme beter opleiden
- betere voorlichting.

96) Lundberg, Donald E.: The Hotel and Restaurant Business, 1979 (2 p.bibliografie; 10 p. index)

Het boek handelt primair over planning en management van hotels en restaurants. Daarnaast wordt ook ingegaan op de managementaspecten van zogenaamde "institutional catering" (catering-activiteiten ten behoeve van bedrijven, onderwijsinstellingen, ziekenhuizen, e.d.), en op enkele specifieke management problemen die zich voordoen in "town-and country clubs". Zes van de in totaal twaalf hoofdstukken zijn gewijd aan het hotelwezen en vier aan het restaurantwezen. De twee resterende hoofdstukken handelen over de "private club" en een aantal personen dat grote invloed heeft (had) op de hotel-restaurant branche. Hotel- en restaurantmanagement wordt gezien als een multidisciplinair wetenschapsgebied.

Voor benaderingen, systemen en analysemodellen wordt een beroep gedaan op zo uiteenlopende wetenschapsgebieden als economie, psychologie, rechten, architectuur en microbiologie.

In de eerste twee hoofdstukken wordt stilgestaan bij de historische ontwikkeling in de "lodging"-sector. De eerste periode (tot 1900) wordt summier behandeld. De meer recente ontwikkelingen (1900 tot 1977) worden uitvoerig beschreven.

Daarbij wordt onder meer aandacht besteed aan de geografische spreiding, de hotelclassificatiesystemen, de gemiddelde bedrijfsomvang, de internationalisering van het Amerikaanse hotelwezen, de vervlechting van het hotelwezen met luchtvaartmaatschappijen, de opkomst en groei van motels, de betekenis van congressen, de hotelbezettingsgraad en centrale hotelreserveringssystemen.

In het derde hoofdstuk wordt ingegaan op de financierings- en investeringsproblematiek en op kwesties van architectuur en inrichting van hotelgebouwen. Onderwerpen die daarbij aan de orde komen zijn onder meer de groei van hotelketens, optimaal grondgebruik, vuistregels voor de bepaling van de marktwaarde van hotels, franchising als financieringsvorm, fusies en overnames, boekwaarde versus marktwaarde, afschrijving, "sale and leaseback"-overeenkomsten, feasibility-studies, vuistregels voor hotelplanners, ruimtecriteria en parkeerplaatsbehoefte.

Hoofdstuk 4 handelt over hotel/motelbedrijfsvoering. Er wordt daarbij aandacht besteed aan organisatie modellen voor kleine en grote bedrijfseenheden, de voor- en nadelen verbonden aan franchising, de rol van elektronische verwerking van gegevens, de verkoopfunctie en public relat-

ions, het loonniveau en de rol van de vakbonden, de prijsbepaling voor kamers, de "break-even"-analyse, de concurrentiepositie van hotels en de herkomst en bestemming van de "lodging dollar". Hoofdstuk 5 is gewijd aan de "hotel food and beverage operations". Er wordt onder meer ingegaan op de organisatie van het "food and beverage department", de positie van de zogenaamde "catering"-of "banquet"-functie en de invloed van de zogenaamde "prime costs" (de kosten van grondstoffen en arbeid) op de winstgevendheid. Het gedeelte over de "lodging"-sector wordt afgesloten met een hoofdstuk over de "resort business". In dit hoofdstuk wordt het belang van het toerisme voor de hotelindustrie geschetst. Er wordt daarbij aandacht besteed aan de mate van conjuntuurgevoeligheid van de vacatiebestedingen, de geografische concentratie van vacatiegebieden, de historische ontwikkeling van deze gebieden in de USA, de economische impact van het toerisme, de opkomst van Caraïbische bestemmingen zoals Puerto Rico en de US Virgin Islands, de opkomst van Hawaï, de invloed van het casinowezen (Las Vegas), e.d..

De hoofdstukken 7 t/m 10 handelen over het restaurantwezen. Behandeld worden onderwerpen als ontwikkelingen in typen restaurants, opkomst en groei van restaurantketens, de vervlechting van het restaurantwezen met de voedingsmiddelenindustrie, de zogenaamde "institutional foodservice", de ontwikkeling van "convenience foods", restaurantclassificatie, de inkomenselasticiteit van restaurantbestedingen, de vestigingsplaatsproblematiek, het gebruik van econometrische modellen in feasibility studies, kostencategorieën, kenge-

tallen voor de bedrijfsvoering, de break-even-analyse, de "scatter sheet" als instrument voor de menu-analyse, het belang van de zogenaamde "prime costs" voor de winstmogelijkheden, de inverse relatie tussen service-niveau en arbeidskosten, afschrijving en cash-flow, het prijsbeleid en product- en marktstrategieën.

Hoofdstuk 9 is specifiek aan de keukenproblematiek gewijd en handelt voornamelijk over keukenorganisatie, vloerplanning en technische apparatuur.

In Hoofdstuk 10 wordt apart ingegaan op twee moderne ontwikkelingen die vaak in combinatie voorkomen: "fast food" en franchising.

In Hoofdstuk 11 wordt een aantal aspecten van de "private club" behandeld.

In het slothoofdstuk wordt een tiental levensbeschrijvingen gepresenteerd van voormannen in het hotel- en restaurantwezen. Aan de orde komen onder meer Cesar Ritz, Ellsworth Statler, Ernest Henderson (Sheraton), Conrad Hilton, Howard Johnson, Willard Marriott, Kemmons Wilson (Holiday Inns) en Ray Kroc (McDonald's).

Kanttekening

Lundberg's boek is waarschijnlijk het meest uitvoerige handboek op het terrein van "hotel and restaurant administration" dat momenteel beschikbaar is. Het is rijk aan feitelijke gegevens en cijfermateriaal met betrekking tot het functioneren van het hotel- en restaurantwezen en biedt daarnaast ook analytische aangrijpingspunten. De behandeling van de diverse onderwerpen is helaas niet altijd even systematisch. Het boek is desondanks zeer wel bruikbaar, mede dank zij de uitvoerige index.

- 97) Medlik, S.: Profile of the Hotel and Catering Industry, 1972 (8 p. bibliografie; 8 p. index)
Second Edition, 1978, prepared with D.W. Airey;
(9 p. bibliografie; 8 p. index)

Dit boek bestrijkt het terrein van de zogenaamde commerciële gastvrijheid. De "Hotel and Catering Industry" omvat de economische activiteiten van ondernemingen die tot taak hebben tegemoet te komen aan de vraag naar onderdak, voedsel en drank buitenshuis.

Deze bedrijvigheid wordt gezien als deel van de dienstensector en als een component van het toerisme.

De behandelde materie is, voor zover descriptief van aard, beperkt tot het Verenigd Koninkrijk. Het boek is opgebouwd uit zes delen, ieder drie hoofdstukken omvattend, plus een inleiding en een slothoofdstuk.

Het inleidende hoofdstuk omvat een omlijning van de hotel- en cateringindustrie, een schets van de omstandigheden waaronder productie en aanbod van hotel- en cateringdiensten tot een industrie uitgroeiden, het relatieve belang van deze industrie in termen van bijdrage tot het BNP, als deviezenbron en in termen van werkgelegenheid.

Vervolgens wordt achtereenvolgens aandacht geschonken aan:

- de historische ontwikkeling van hotel- en catering-activiteiten in Groot Brittannië
- het vestigingspatroon (regionale concentratie en spreiding)
- het alcoholvergunningstelsel als factor die op het vestigingspatroon van invloed is
- de samenstellende sectoren van de hotel- en catering-industrie (te weten hotels en andere accommodatievormen, restaurants, zgn."public

- houses", clubs en "catering contractors") en problemen van onderlinge afgrenzing
- de marktvormen en concurrentieverhoudingen
  - de vraag naar accommodatie en de samenstellende delen van deze vraag (binnen- en buitenlandse vraag, vacanties en zakenverkeer)
  - de vraag naar voedsel en dranken
  - de "economics of operation", waarbij wordt ingegaan op de aard van de investeringen, kostenelementen (grondstoffen, arbeid, overhead), vaste en variabele kosten, kosten en omzet (bezettingsgraad), en een aantal typische kenmerken van de hotelsector
  - de investeringen, waarbij wordt ingegaan op kapitaalbehoefte en financieringsbronnen en tevens wordt stilgestaan bij de rol van franchising
  - de bedrijfsomvang en de eigendomsverhoudingen waarbij ook groei en concentratie en samenwerkingsvormen aan de orde komen
  - "manpower" en werkgelegenheid, waarbij aandacht wordt geschonken aan de getalssterkte van zelfstandigen en loontrekkers en mannen en vrouwen, de verdeling van de werkgelegenheid naar samenstellende sectoren en de spreiding naar regio's, en de vraag naar arbeid en seizoenschommelingen daarin
  - de beroepen, werving en opleiding
  - de arbeidsvoorwaarden, zoals werktijden, de mogelijke inkomenselementen (loon in natura, zogenaamde "tronc", commissies, e.d.) en de relatieve loonhoogte
  - de vrijwillige organisaties van individuen, waaronder de vakbonden

- de organisaties van bedrijven ("trade associations")
- overheids- en publiekrechtelijke organen en
- tenslotte de toekomstverwachtingen.

Kanttekening

Het boek is zeer sterk op de situatie in het Verenigd Koninkrijk geënt. De bruikbaarheid van de descriptieve gedeelten is daardoor beperkt. De waarde van het boek ligt met name in de wel algemeen bruikbare analytische gedeelten, zoals bijvoorbeeld het hoofdstuk over de "economics of operation".

100) ECMT, Economic Research Centre: Holiday Traffic; ECMT Round Table 44, 1979

Deze publicatie omvat een rapport door Prof.Dr.C. Kaspar, gevolgd door een samenvatting van de discussie daarover en een lijst van deelnemers aan het Ronde Tafel Gesprek. Vacantieverkeer wordt aangeduid als de verkeerstromen die samenhangen met een toeristisch verblijf met een minimum van vier overnachtingen.

Kaspar behandelt achtereenvolgens:

- de positie van de verschillende verkeersmiddelen in het vakantieverkeer: trein, auto en bus, vliegtuig (lijndiensten en charters) en schip (veerdiensten en cruises)
- de onevenwichtigheden in het vakantieverkeer veroorzaakt door concentratie van de vraag in de tijd en in de ruimte, en de gevolgen daarvan voor de verkeersinfrastructuur
- mogelijke oplossingen voor de onevenwichtigheid en de er door veroorzaakte problemen: vacantierepdeling (school- en bedrijfsvacanties), prijsdifferentiatie, maatregelen ter vermindering van de congestie op de wegen gedurende de piek-

perioden en gecoördineerde infrastructuurplanning

- het belang van additionele en gespreide vacaties voor de vervoersondernemingen.

Bij de weergave van de discussie is in grote lijnen dezelfde indeling gevolgd.

- 103) O'Flaherty, C.A.: Passenger Transport: Present and Future, 1969 (4 p. bibliografie)

In deze inaugurale rede wordt tegen de achtergrond van een korte historische schets van de ontwikkeling van het personenvervoer een beschrijving gegeven van de situatie anno 1968 en wordt een poging gedaan om een aantal toekomstige ontwikkelingen tot het jaar 2000 te voorspellen. Hierbij gaat het vooral om de opkomst, evolutie en verdringing van de verschillende transportmiddelen (postkoets, bus, trein, auto, vliegtuig). De relatieve positie wordt geanalyseerd in het licht van de aan deze transportmiddelen inhaerente eigenschappen zoals snelheid, comfort, flexibiliteit, frequentie, veiligheid en kosten. De belangrijkste te signaleren trend in het binnenlands personenvervoer is de toename van het particuliere autogebruik ten koste van publieke massatransportfaciliteiten. Bij de analyse van de huidige en toekomstige situatie wordt bovendien onderscheid gemaakt in vier verschillende typen van transportbewegingen:

- verbindingen tussen en binnen zones met een lage dichtheid, bijvoorbeeld van dorp naar dorp
- verbindingen tussen zones met een hoge dichtheid, bijvoorbeeld inter-city reizen en "airport access"
- verbindingen tussen zones met een lage dichtheid en zones met een hoge dichtheid bijvoor-

- beeld tussen buitenwijken en stadscentrum
- verbindingen binnen zones met een hoge dichtheid.

Voor ieder van deze typen van verkeersstromen worden mogelijke toekomstige ontwikkelingen geschetst.

- 104) Rivers, Patrick: The Restless Generation; A Crisis in Mobility, 1972 (2 p. bibliografie; 4 p. index)

Dit boek behelst een cultuurkritische beschouwing van het mobiliteitssyndroom en richt daarbij vooral de aandacht op de milieuschadelijke rol van auto en vliegtuig. Mobiliteit is volgens de auteur 's werelds grootste, snelst groeiende en meest potentieel vernietigende industrie. De mobiliteits-explosie steunt op een "grote samenzwering" tussen overheid en bedrijfsleven, met name de multinationale ondernemingen. Na de Tweede Wereldoorlog is de beslissingsmacht in de samenleving in toenemende mate komen te berusten bij de top van de grote ondernemingen, door Galbraith als de technocratuur aangeduid. Zo is een economie ontstaan, die verknocht is aan trivialiteiten en waarin basisbehoeften worden verwaarloosd. Het gebrek aan positieve correlatie tussen sociaal welzijn en economische groei werd reeds door Mishan gesignaleerd. Het evangelie van de economische groei leidt volgens Rivers tot economische perversie. De krachtbron voor de technologische ontwikkeling in het algemeen en de niet eerder vertoonde groei van het transport en het reizen in het bijzonder is de aardolie. Hierop is dan ook de kritiek van de auteur in eerste instantie gericht. De afvalproducten van aardolie zijn de voornaamste oorzaak van luchtverontreiniging, en olieveri-

vaten als onkruidbestrijders, insecticiden en "detergents" vormen een centraal probleem in de zorg voor het milieu. De aardolie is ook de krachtbron voor de auto waarvan volgens de auteur een verwoestende werking uitgaat. De maatschappelijke kosten van de auto worden uitvoerig geanalyseerd. Er wordt met name stilgestaan bij:

- de verkeersongevallen: in de westelijke wereld jaarlijks circa 130.000 doden en 1.7 miljoen ernstige verwondingen
- de negatieve milieu-invloeden: het beslag op de beschikbare ruimte, de invloed op de leefbaarheid van de steden, het ontstaan van "sprawlurbia"
- de negatieve invloed op het openbaar vervoer per bus en trein.

Indien op de werkelijke maatschappelijke kosten zou worden gelet zou meer ruimte worden geschapen voor een transportpolitiek die niet het zich zo prettig mogelijk verplaatsen tot doel heeft maar een zo prettig mogelijk leven, m.a.w. de auteur pleit voor een volledig maatschappelijk geïntegreerde of comprehensieve transportpolitiek. Behalve de auto wordt ook het luchtverkeer aan een kritische beschouwing onderworpen. Het heeft volgens de auteur een stormachtige ontwikkeling doorgemaakt niet omdat deze tak van bedrijvigheid zo efficiënt is, maar omdat de overheid op vele punten subsidies verstrekt: vanaf het ontwikkelen en bouwen van vliegtuigen en het aanleggen en exploiteren van luchthavens tot de exploitatie van de luchtvaartmaatschappijen toe. Behalve dat het luchtverkeer kan worden verweten dat het slechts expandeert en floreert dankzij de vele subsidies,

zijn er aan dit verkeer ook grote maatschappelijke kosten verbonden op het gebied van de geluidshinder en waardedaling van woongebieden nabij luchthavens, is er een toegenomen risico van verspreiding van besmettelijke ziekten, is er bij lange afstandsreizen het probleem van de zogenaamde "jet lag" (de aanpassing van de biologische tijdklok die negatief uitwerkt op de tijdwinst), en is er tenslotte nog het probleem van de luchtvervuiling en aantasting van de ozonlaag.

De luchtvaartindustrie schiep, aldus Rivers, het massa-toerisme teneinde het probleem van de overtoollige "seat-capacity" op te lossen. Aan dit toerisme wordt in Hoofdstuk 11 apart aandacht geschonken. Er zijn volgens de auteur vele negatieve aspecten: gezondheidsrisico's voor de toeristen, variërend van venerische ziekten tot zonnebrand, verstoring van het levensritme en de cultuur in ontvangende landen, inflatie, prostitutie, e.d.. Het reizen zou duurder worden en afnemen indien de reisindustrie de kosten zou moeten dragen van uitputting van natuurlijke hulpbronnen, vervuiling en geluidsoverlast. Indien echter anderzijds de woonomgeving zou worden verbeterd, op korte afstand recreatiemogelijkheden zouden ontstaan en door invoering van minder repeterend werk de levensomstandigheden zouden worden verbeterd, dan zou de neiging tot "long distance escapism" afnemen.

Behalve de negatieve aspecten verbonden aan de tijdelijke geografische mobiliteit die haar uitdrukking vindt in het toerisme, wordt ook aandacht besteed aan de negatieve aspecten verbonden aan de meer permanente geografische mobiliteit

op de nationale en internationale arbeidsmarkt. Het boek wordt afgesloten met een schets van het-
geen volgens de auteur, in navolging van de
"Blueprint for Survival" ter overleving als al-
ternatief noodzakelijk is.

- 108) O'Connor, William E.: An Introduction to Airline Economics, 1978 (6 p. bibliografie; 5 p. index)

Dit boek geeft in kort bestek (176 pagina's; de pagina's 177-249 bevatten de tekst van de Federal Aviation Act van 1958) een inleiding tot de econo-
mie van het luchtverkeer, gezien vanuit de si-
tuatie van de Verenigde Staten.

In het eerste hoofdstuk wordt een globaal over-
zicht gegeven van de structuur van het luchtver-
keer. Hiertoe wordt een aantal basisbegrippen
(regulation en deregulation, trunklines, regional
carriers of feeder airlines, supplemental air
carriers, en commuter air carriers) verduidelijkt
en een aantal economische kenmerken (ongedifferen-
tieerdheid van het product en tendens tot monopo-
lie- of oligopolievorming) geschetst.

In het tweede hoofdstuk wordt kort ingegaan op
het algemeen belang van luchtvervoer.

In het derde hoofdstuk wordt de problematiek van
toe- en uittreding (entry and exit) behandeld.

In dit verband worden voor wat het binnenlandse
luchtverkeer betreft de desbetreffende regels
van de CAB (Civil Aeronautics Board) besproken.
Bij het internationale luchtverkeer wordt inge-
gaan op de vereiste toestemming van de vreemde
mogendheden en de moeilijkheden die zich bij het
verkrijgen van landingsrechten kunnen voordoen.
Gewezen wordt op de problematiek van de zogenaam-
de "beyond rights" en op het beginsel van de ge-

lijke ruil van economische voordelen ("equitable exchange of economic benefits"), ook quid pro quo principe genoemd. Er wordt voorts aandacht besteed aan de op de Conferentie van Chicago in 1944 overeengekomen classificatie van het internationale verkeer (de zogenaamde vijf vrijheden) en met name aan de restricties ten aanzien van de vijfde vrijheid (verkeer dat noch zijn oorsprong noch zijn bestemming heeft in het moederland van de luchtvaartmaatschappij). Voor wat betreft de limitering van vluchtfrequentie en vluchtcapaciteit wordt aandacht besteed aan de Bermuda-Conferenties van 1946 en 1977.

In Hoofdstuk 4 wordt een overzicht gegeven van de problematiek aan de aanbodzijde in het luchtverkeer, waarbij met name de verschillende kosten categorieën en gehanteerde kostenbegrippen worden besproken (common versus separable costs; out-of-pocket costs, constant costs en fully allocated costs; line-haul versus terminal costs; direct operating costs en indirect operating costs; seat-mile costs). Het verband tussen kostensoorten en tarieven wordt aangegeven voor wat betreft het zogenaamde "standby"-tarief en het zogenaamde excursie-tarief. Bij het onderscheid in line-haul en terminal costs wordt aandacht geschonken aan de zogenaamde "cost taper" en "rate taper". Bij de bespreking van de "seat-mile costs" komt de "load factor" voor vracht en de daarbij mogelijke discrepantie tussen gewicht en omvang ter sprake. Na bespreking van de kosten wordt de productiefunctie aan de orde gesteld en wordt de invloed van de technische vernieuwingen nagegaan, met name wat betreft de samenstelling van de kosten.

Logisch aansluitend bij Hoofdstuk 4 wordt in het volgende hoofdstuk de vraag naar luchttransport behandeld. Allereerst wordt ingegaan op de vraagkenmerken: de prijs- en inkomenselasticiteit, de lange termijn vraagtoename, de veranderlijkheid (zogenaamde "variability factor") wat betreft uren van de dag, dagen van de week en jaargetijden, de beperkte speelruimte voor het management met betrekking tot beïnvloeding van de vraag en het vraagstuk van de marktaandelen. Vervolgens wordt een viertal methoden om de toekomstige vraagontwikkeling te schatten uiteengezet. Hierbij wordt ook de theorie van de zogenaamde S-curve inzake de relatieve aantrekkingskracht van de dominante aanbieder en de daarmee samenhangende tendens tot "overscheduling" besproken.

In Hoofdstuk 6 wordt de tariefstelling aan de orde gesteld. Deze is onderworpen aan regulering. De regulerende instantie voor de binnenlandse vluchten in de USA, de CAB, hanteert twee basisprincipes: een tarief mag bezien vanuit kostenoverwegingen niet onredelijk zijn en het mag niet onterecht discriminatoir werken ten opzichte van passagiers, luchthavens en bestemmingen. Wat de internationale vluchten betreft is de tariefstelling onderworpen aan de goedkeuring door regeringen. Tariefvoorstellen worden uitgewerkt in de zogenaamde Traffic Conferences van de IATA (International Air Transport Association), die ook als clearinghouse voor ticket-coupons optreedt. Grondslagen voor de tariefstelling zijn de kosten van de dienstverlening (besproken in Hoofdstuk 4) en de "value of service". Hantering van dit laatste komt neer op toepassing van het beginsel "what the traffic will bear".

Hoofdstuk 7 (p. 101-151) is gewijd aan de luchtvracht en blijft hier verder buiten beschouwing. De auteur besluit zijn betoog met bespreking van een aantal probleemgebieden, te weten de arbeidsverhoudingen en de relatie luchtvaartmaatschappijen-luchthavens.

- 116) Wolf, G.: Die Entwicklung des Weltluftverkehrs nach dem Zweiten Weltkrieg, 1967 (12 p. bibliografie)

In deze studie wordt aan de hand van overvloedig cijfermateriaal de ontwikkeling van het wereldluchtverkeer sinds de Tweede Wereldoorlog beschreven en geanalyseerd.

Het boek omvat twee delen. In het eerste deel wordt de feitelijke ontwikkeling van het luchtverkeer behandeld; in het tweede deel wordt ingegaan op de aan deze ontwikkeling ten grondslag liggende factoren. In het eerste deel komen onder meer specifiek ter sprake:

- de verkeersontwikkeling van de luchtvaartmaatschappijen in een aantal landen en gebieden (USA, Sovjet Unie, Europa, Canada en Midden-Amerika, Zuid-Amerika, Afrika, Nabije Oosten, Midden- en Verre Oosten, Australië)
- de ontwikkeling per afzonderlijke vervoerscategorie (personenvervoer, luchtvrachtvervoer en luchtpostvervoer)
- de ontwikkeling in het aantal luchtvaartmaatschappijen, de bedrijfsomvang, de vlootsamenstelling, de verkeersknooppunten en de verdeling van het totale luchtverkeer over de maatschappijen.

In het tweede deel wordt aandacht geschonken aan:

- de invloed van de technische ontwikkeling op

- snelheid, kosten, vliegveiligheid, reikwijdte, comfort en laadvermogen
- de overheidsinvloed. Hierbij komen aan de orde de International Civil Aviation Organization (ICAO), het verwerven van landingsrechten, financiële ondersteuning via kapitaaldeelname en subsidies en overheidstoezicht op de bedrijfsuitoefening via concessieverlening en tariefcontrôle; bij de verwerving van landingsrechten wordt aandacht besteed aan de overeenkomst van Bermuda, het cabotageverkeer, het reciprociteitsbeginsel en de invloed daarvan op de structuur van het verkeersnetwerk.
  - de concurrentieverhoudingen in het luchtverkeer. Hierbij wordt eerst ingegaan op de beperking van de concurrentie via de International Air Transport Association (IATA) en via samenwerking van luchtvaartmaatschappijen op technisch en economisch gebied ("pool"-overeenkomsten, "interchange of aircraft", kapitaaldeelname, vorming van consortia); vervolgens wordt stilgestaan bij de concurrentie tussen vliegtuig en andere verkeersmiddelen (trein, auto, schip), de concurrentie tussen IATA- en niet-IATA-maatschappijen en de onderlinge concurrentie ten aanzien van het verkeersnetwerk, het vliegplan (de "time-table"), de gebruikte toestellen en de klantenservice bij IATA-maatschappijen.
  - de invloed van de economische groei en het welvaartsniveau op het binnenlandse en internationale luchtverkeer.

Kanttekening

Het betreft een heldere en systematisch opgezette studie die ondanks het feit dat zij uit 1967 dateert en dus niet helemaal bij de tijd is nog zeer wel bruikbaar is.

AUTEURSREGISTER

AIEST	28, 60, 68, 87, 88
Akademie für Raumfor- schung und Landes- planung	1
Armanski, Gerhard	40
Arthur, Louise M.	138
Attias, M.	137
Bachus, Diana	117
Barbaza, Y.	68
Barbier, B.	88
Baretje, René	20, 118, 119, 120, 133, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 144
Battisti, Gianfranco	69
Baud-Bovy, Manuel	70
Behrends, Susan	124
Billet, J.	88
Blohberger, Günter	158
Blok-Van der Voort, E.M.	41
Bolyard, Joan E.	179
Boorstin, Daniel J.	42
Bosselman, Fred P.	89
Boster, Ron S.	138
Boyer, Marc	2, 43
Buiks, Peter E.J.	44
Burkart, A.J.	21, 22, 26
Burmeister, Harald	90
Cazes, Georges	71, 106
Chib, Som N.	171
Clawson, Marion	23
Cohen, Erik	45, 46, 159
Coppin, L.	141
Cosgrove, Isobel	72
Crayston, John	191
Dacharry, Monique	107
Defert, Pierre P.	20, 73, 74
Delobelle, A.	47
Dicke, Karen	123, 124
Djemni, R.	136
Doorn, Joseph W.M. van	160
Duim, V.R. van der	48
Dunn, Michael C.	142
ECMT	100
Ender, Walter A.	3
Enzensberger, Hans Magnus	49

Foster, C.D.	101
Frechtling, Douglas C.	161, 162
Gaude, Jacques	34
Gearing, Charles E.	125, 126
Geigant, Friedrich	75
Goeldner, Charles R.	121, 122, 123, 124, 125, 126
Gray, H. Peter	24, 25
Groen, C.J.	16
Gupta, Shashikant	13
Hahn, Heinz	64
Hammar skjöld, Knut	189
Harrop, J.	26
Harssel, Jan van	157
Haulot, Arthur	91
Hendriks, Hans	163
Hessels, A.	50
Hochholzer, Hans	76
Hömborg, Erentraud	51
Horwarth & Horwarth International	187
Hunziker, Walter	4, 5
IATA	190
Iso-Ahola, Seppo E.	65, 66
IUOTO	94, 172, 192
Jackson, Richard	72
Jafari, Jafar	6, 127
Jager, A.K.A. de	27
Jarvis, Lance P.	67
Kaspar, Claude	7, 164, 165
Kaur, Jagdish	6, 69
Keller, Peter	52
Kelly, Edward M.	8
Knebel, Hans-Joachim	53
Knetsch, Jack L.	23
Koch, Alfred	28
Kosters, M.J.	9
Kreck, Lothar A.	95
Krippendorf, Jost	10, 11, 92
Lanfant, Marie-Françoise	54
Lanquar, Robert	29, 71
Lawson, Fred	70
Leiper, Neil	166
Locklin, D. Philip	102
Lundberg, Donald E.	12, 96

MacCannell, Dean	55
Maier, Jörg	64, 84
Masterton, J.M.	143
Matley, Ian M.	77
Mayo, Edward J.	67
McIntosh, Robert W.	13
Medlik, S.	21, 22, 26, 97, 98
Metelka, Charles J.	167
Meyersohn, Rolf	56, 59
Miossec, Jean-Marie	78
Mitchell, Lisle S.	79
Morin, E.	144
Müller, Peter	11
Nash, Dennison	167
Noe, Lee R.	180
NRIT	30, 31
O'Connor, William E.	108
OECD	93, 181
O'Flaherty, C.A.	103
Pannell Kerr Forster	188
Pearce, Douglas G.	80, 81
Peters, Michael	32
Pöschl, Arnold E.	33
Prahl, Hans-Werner	57
Rajotte, F.	82
Ramaker, J.G.	14
Raynouard, Yves	71
Ritchie, Brent J.R.	173
Rivers, Patrick	104
Robinson, H.	83
Rossi, Jean	174
Ruppert, Karl	64, 84
Rutazibwa, Gérard	105
Sabolo, Yves	34
Scheuch, Erwin K.	58, 59
Schmidhauser, H.P.	165
Schulmeister, Stephan	35
Sessa, Alberto	60, 169
Shaw, Stephen	109
Singh, D.P.	6, 69
Singh, Tej Vir	6, 69
Smith, Michael	61
Smith, Valene L.	62
Soonthornsima, W.	144
Starr, Nona S.	15
Steinecke, Albrecht	57, 129
Straszheim, Mahlon R.	110
Stratford, Alan H.	111, 112
Swart, William W.	125, 126

Taneja, Nawal K.	113
Tempelman, G.J.	16
Testasecca de Lestrade, L.	137
Theuns, H.L.	16
Thurot, J.M.	120
Tietz, Bruno	36
Todt, Horst	85
Tourism and Recreation Research Unit	130
TTRA	24, 66
Turner, Louis	17, 61
UNCTAD	175
Vanizette, G.	136
Var, Turgut	125, 126
Veal, A.J.	145
Vickerman, R.W.	37
Wagner, Friedrich A.	63
Wahab, Salah-Eldin Abdel	18, 38, 115
Walterspiel, Georg	99
Waters, Somerset R.	182
Wéry, René	34
Wetzmüller, Gerhard	131
Williams, Anthony V.	86
Wolf, Gerd	116
WTO	39, 132, 176, 177, 178, 183, 184, 185, 186, 192
Young, George	19
Zelinski, Wilbur	86
Zom, Jac A.M.	163, 170

IN 1981 REEDS VERSCHENEN:

- 96 B.B. Van der Genugten
Central limit theorems for least squares estimators in linear regression models including lagged variables.
- 97 A.J.M. Swanenberg
Rationing and price dynamics in a simple market-game.
- 98 A.J. Hendriks
Theoretische en praktische problemen van het distributieplanologisch onderzoek.
Referaten themadag RSA op 14 mei 1981.
- 99 A.J.J. Talman en L. Van der Heyden
Algorithms for the linear complementarity problem which allow an arbitrary starting point.
- 100 J.P.C. Kleijnen
Cross-validation using the t statistic.
- 101 J.P.C. Kleijnen
Statistical aspects of simulation: an updated survey. Version 1.
- 102 Dr. Wim G.H. van Hulst
On the concept of divergence in the theory of industrial organization.
- 103 H. Gremmen, T. van Bergen, J. Hotterbeekx
Waar liggen de Nederlandse comparatieve voordelen? Voorlopige versie.
- 104 A.L. Hempenius en P.G.H. Mulder
Multiple Failure Rates and Observations of Time Dependent Covariables.
(Part 1: Theory.)
- 105 M.H.C. Paardekooper
A Newton-like method for error analysis. Applied to linear continuous systems and eigenproblems.
- 106 G. van der Laan en A.J.J. Talman
Note of the path following approach of equilibrium programming.

IN 1982 REEDS VERSCHENEN:

- 107 Aart J. de Zeeuw
Hierarchical decentralized optimal control in econometric
policy models.
- 108 Arie Kapteyn en Tom Wansbeek
Identification in Factor Analysis.
- 109 G. van der Laan en A.J.J. Talman
Simplicial Algorithms for finding Stationary Points, a unifying
description
- 110 Pieter Boot
Ekonomiese betrekkingen tussen Oost en West Europa.
- 111 B.B. van der Genugten
The asymptotic behaviour of the estimated generalized least squares
method in the linear regression model.
- 112 Jack P.C. Kleijnen / Anton J. van Reeken
Principles of computer charging in a university-like organization.
- 113 H. Tigelaar.
The informative sample size for dynamic multiple equation systems with
moving average errors.
- 114 Drs. H.G. van Gemert, Dr. R.J. de Groof en Ir. A.J. Markink
Sektorstructuur en Economische Ontwikkeling
- 115 P.H.M. Ruys
The tripolar model: a unifying approach to change.
- 116 Aart J. de Zeeuw
Policy solutions for Mini-Interplay, a Linked Model for two Common
Market Countries.

IN 1982 REEDS VERSCHENEN (vervolg):

117 F.J.M. van Doorne en P.H.M. Ruys

Die Struktur einer Sprechhandlung in Habermas' Forschungsprogramm.
Formale Analyse mit den Mitteln des tripolaren Modells.

118 A.J.J. Talman en G. van der Laan

Simplicial Approximation of Solutions to the Non-Linear Complementarity
Problem

119 Pieter Boot

The East German Planning System Reconsidered

120 J.P.C. Kleijnen

Regression Metamodel Summarization of Model Behaviour

121 P.G.H. Mulder en A.L. Hempenius

Evaluating life time in a competing risks model for a chronic disease.

122 A.J.J. Talman en G. van der Laan

From Fixed Point to Equilibrium

123 J.P.C. Kleijnen

Design of simulation experiments.

Bibliotheek K. U. Brabant

17 000 01059795 4